

İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN MUKADDİME'SİNİN MEHMED EMİN TOKÂDÎ'YE AİT MANZUM TERCÜMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Selahattin ÖZ *

Özet: Bu çalışmada; asırlarca Osmanlı medreselerinde ezberletilerek okutulan İbnü'l-Cezerî'ye ait *Mukaddime* isimli manzum 109 beyitlik kısa tecvid çalışmasının üzerine Mehmed Emin Tokâdî tarafından yapılan tercüme, diğer nüshaları da dikkate alınarak değerlendirilecektir. Tokâdî'nin bu eseri sadece bir tercümeden ibaret olmayıp bazen kavramsal tanımlamalar, bazen tanımlar için örneklemeler, bazen de kapalı olan konularda detaylı açıklamalar şeklinde özgün bir tercüme şerh eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Tokâdî'nin tercüme ve şerhinde *Mukaddime* adlı esere ne gibi ilaveler yaptığı, bu açıklayıcı ilavelerin nitelik ve nicelik bakımından tahlili, yapılan bu tercüme ve şerhin günümüz açısından kıymeti ve önemi gibi hususlar bu çalışmanın muhtevasını teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: İbnü'l-Cezerî, Tokâdî, manzum tecvid, Mukaddime.

The Poetic Translation of Ibn al-Jazari's Muqaddima by Mehmed Emin Tokâdî and its Evaluation

Abstract: This paper aims to analyze the translation of poetic tajweed work titled "*Mukaddime*" by İbnü'l-Cezerî which was read at the Ottoman madrasah for centuries and translated by Mehmed Emin Tokâdî in Ottoman Turkish. The work of Tokâdî is not only a translation but also includes conceptual descriptions, samplings for descriptions and detailed explanations. This paper aims to analyze additions to the *Mukaddime* in his translation in terms of quality and quantity and importance of this translation for today.

Key words: İbnü'l-Cezerî, Tokâdî, manzum tajweed, Mukaddime.

Giriş¹

İbnü'l-Cezerî diye bilinen Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî (ö.833/1429) İslamî ilimlerin yanı sıra

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Mehmed Emin Tokâdî'nin *Mukaddime* çevirisinden beni haberdar ederek bu çalışmayı yapmaya teşvik eden ve Osmanlıca metinlerin çözümünde yardımcı olan Halil İbrahim Şimşek Bey'e müteşekkirim.

özellikle kıraat konusunda ciddi eserler vermiş ve kendinden sonraki dönemlere çığır açmış büyük bir âlim olarak tanınmıştır. Kıraat ilmine dair verdiği eserlerin yanında kıraat ilmine yeni başlayacak olanlara yönelik *el-Mukaddime fi mâ yecibu 'alâ kârii'l-Kur'ân en ya'lemehû* adlı manzum bir tecvid yazmıştır. Bu eser 15. yüzyıldan itibaren İslam âleminde, özellikle Osmanlı medreselerinde asırlarca okutularak ezberletilmiş, dolayısıyla büyük bir şöhret kazanmış 109 beyit ve 16 bapтан müteşekkildir.² Adı geçen bu esere farklı kişiler tarafından Arapça ve Osmanlıca çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmıştır.³

İbnü'l-Cezerî'nin söz konusu bu manzum eserinin Osmanlı Türkçesine çevirisini yapıp şerheden Mehmed Emin Tokâdî 1664/1075'te doğmuş ve 1745/1158'de İstanbul'da vefat etmiştir.⁴ Tokâdî Nakşbendî-Müceddidî şeyhi olup bu tarikatın 18. yüzyıl Osmanlı toplumundaki en önemli temsilcilerinden biridir.

Bu çalışmada Tokâdî'ye ait şerhli çevirinin Süleymaniye nüshası esas alınmakla beraber, farklı yazma nüshalar da dikkate alınarak yeri geldikçe bu farklı temasa edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında "metin" ifadesiyle İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime* isimli eseri kastedilecektir. İbnü'l-Cezerî'nin metniyle birlikte çalışmamıza esas teşkil edecek olan Tokâdî'nin Süleymaniye nüshasını karşılıklı beyitler halinde makalemizde sunduğumuz için, genellikle beyit numaralarına işaret edilecek, bazen de okuyucunun orijinal esere ulaşabilmesi için varak numaraları dipnotta gösterilecektir.

Kıraat ve tecvid ilminde zirve noktada olan İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime'si* Arapça, manzum ve son derece muhtasar bir şekilde telif edilmesi sebebiyle anlaşılması pek kolay değildir. Şiirde geçen tecvid kaidelerini anlayabilmek için

- 2 Tayyar Altıkulaç'ın verdiği bilgilere göre İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime'si* 19 bapтан oluşmaktadır (İbnü'l-Cezerî, eserleri ve *Mukaddime'si*yle ilgili detaylı bir bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 551-557). Bizim incelediğimiz nüshalarda eserin 15 veya 16 bap olduğunu tespit ettik. Bu ihtilaf *Mukaddime'si*'nin başında ve sonunda yer alan mukaddime ve hâtime kısımları ile revm-işmâm gibi alt başlıkların müstakil birer bap olarak değerlendirilip değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır.
- 3 Şerh ve haşiyelere ilişkin detaylı bir bilgi için bk. Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 213-215.
- 4 Halil İbrahim Şimşek, "Mehmed Emin Tokâdî", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, ss. 467-468. Tokâdî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve risaleleri hakkında daha detaylı bir bilgi için bk. Halil İbrahim Şimşek, *Mehmed Emin Tokâdî: Hayatı, Tasavvufî Görüşleri, Risaleleri*, Hitit Kitap Yay., 3. bs., Çorum 2014; Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik: Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri*, 3. bs., Hitit Kitap Yay., Çorum 2014.

iyi bir Arapça bilgisi gerekmektedir. Mehmed Emin Tokâdî hidayet rehberi olarak gönderilen ve okunması ibadet ve sevap olan Kur'ân'ı Arapça bilmeyenlerin ya da bu konuda yetersiz olanların usulüne uygun ve doğru bir şekilde okuyabilmeleri için bu *Mukaddime*'yi Osmanlı Türkçesine tercüme etmiştir. Bu tercüme yapıldığında oldukça muhtasar bir metin olduğu için yer yer şerh etme yoluna gitmiştir. Tokâdî bu çalışmasını niye yaptığını 232, 233 ve 234. beyitlerde açıklamaktadır. Tecvidi öğrenmek isteyip de Arapça bilmeyenler ya da yeterince istifade edemeyenler için bu mühim eseri ihtiyaç üzerine Türkçeye çevirdiğini ifade eder. Devam eden beyitlerde ise bu eserin sadece okunması değil aynı zamanda ezberlenmesi gerektiğini ve anlaşılması için bazı kısımlarında ziyade açıklamalar yaptığını belirtir.⁵

Tokâdî'nin Recez⁶ vezni ile yazdığı bu eserinde kullandığı üslup, yakın çevresindeki öğrencilere yönelik olarak telif edildiği izlenimini vermektedir. Zira "birader", "can" vb. ifadelerle nazmında çok samimi bir tavır ortaya koymuştur.

1. Tokâdî'nin *Mukaddime* Şerhinin Nüshaları ve Aralarındaki Farklar

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye ait dört farklı nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar Osmanlıca olup Latin alfabesiyle yazımı ve sadeleştirilmesi yapılmamıştır. Elimizde mevcut olan bu dört nüsha ile ilgili kısaca şöyle bilgi verebiliriz:

1. Birincisi nüsha *Terceme-i Mukaddimetü İbni'l-Cezerî* isim ve 06 Hk 4929/2 arşiv numarasıyla Ankara Milli Kütüphane'de kayıtlı yazma eserin 19b-29b varakları arasında yer alan 13 satırlık sayfalarından müteşekkil manzum bir eserdir. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna ait bu yazma eserin ilk 20 sayfasında tecvid konuları biraz daha detaylı bir şekilde ele alınmış olup söz konusu manzum mukaddime, şerhiyle birlikte bir bütünlük arz etmektedir. Osmanlıca tercümenin

5 Mehmet Emin Tokâdî, *Terceme-i Mukaddimetü İbni'l-Cezerî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, no: 3805, vr. 11a, beyit no: 235-237. Bu eser sonraki dipnotlarda *TM* kısaltmasıyla verilecektir.

6 Recez; nazım ve musikiyle alakalı bir terim olup eski Arapların "kasid, remel, recez" diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir nevirlerinden birinin adıdır. Bu manada recez; aynı adı taşıyan bahrin üçüncü ve dördüncü aruzlarıyla nazmedilen, bir beytin yarısı kadar veya daha kısa olan beyit şekilleriyle (meştûr ve menhûk beyitler) söylenmiş şiirlerdir. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *DİA*, İstanbul 1997, c. 34, ss. 509-510.

sonunda yazma eserin Ahmed b. İsa b. Muhammed tarafından kaleme alındığı ve 21 Ramazan 1179 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir. Mehmed Emin Tokâdî'nin (ö.1158/1745) yılında vefat ettiği dikkate alındığında bu durum söz konusu nüshanın Tokâdî'nin vefatından sonra kaleme alındığını ortaya koymaktadır. Bu nüsha bundan sonra "A2" kısaltmasıyla zikredilecektir.

2. İkinci yazma nüsha 06 Hk 4175/2 arşiv numarasıyla Ankara Milli Kütüphanesinde kayıtlı yazma eserin 11b-23a varakları arasında bulunan 13'er satırlık sayfalar şeklinde yazılmış bir çalışmadır. Bu eserin ilk kısmında da tecvide ilişkin bilgiler yer almaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin metninin yer aldığı ilk kısmı, harflerin mahreç ve sıfatlarını tanıtmaya yönelik bir takım şekil ve tabloların bulunduğu şerh kısmı takip etmektedir. Tokâdî'nin tercüme ve şerhinin yer aldığı yazma eserin sonunda istinsah tarihi ve müstensihine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüsha bundan sonra "A1" kısaltmasıyla zikredilecektir.
3. Üçüncü nüsha Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunan 64 kayıt numaralı yazma eserdir. Oldukça hacimli olan bu yazma eserde tecvide ilişkin detaylı bilgilerin yanı sıra kıraat ilmine dair bilgiler de yer almaktadır. Sayfalarına sonradan rakamlar verilen bu çalışmanın 31-36. sayfalarında İbnü'l-Cezerî'nin metni bulunmaktadır. Daha sonra 23 satırdan oluşan 36 ve 46. sayfalarda yer alan Tokâdî'nin tercüme ve şerhi diğer nüshalara nazaran daha rahat bir üslup ve farklı açıklamaları da bünyesinde barındıran bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. Diğer nüshalar 244 beyit ile tamamlanmış iken bu nüsha 224 beyit sayısı ile diğerlerine oranla daha kısa yazılmıştır. Sayfa kenarlarında ilave açıklayıcı bilgilerin bulunduğu bu nüshanın sonunda istinsah tarihine ve müstensih bilgilerine yer verilmemiştir. Bu nüsha bundan sonra "MÜİF" kısaltmasıyla zikredilecektir.
4. Dördüncü nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Kıtaplığında 3805 numarayla kayıtlı nüshadır. 13 satırdan oluşan ve 11 sayfada yazılmış bu nüsha (vr. 1b-11b), görebildiğimiz kadarıyla diğerlerine göre yazılışı ve okunuşu daha açık, bu açıdan kolay ve anlaşılabilir bir yapıya sahiptir. Bu itibarla diğer nüshalarla mukayesesi yapılmak üzere bu nüsha merkeze alınmıştır. Son beyit olan 244. beyitte, bu nüshanın 1192 yılında tamamlandığına dair not düşülmüştür. Bu ise, söz konusu nüshanın Tokâdî'nin vefatından sonra yazıldığını göstermektedir. Bu nüsha bundan sonra "SHM" kısaltmasıyla zikredilecektir.

Okuyucuya kolaylık olması için İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si ile birlikte Tokâdî'nin şerh ve tercümesinin tamamı imkân nispetinde karşılıklı olarak verilmiş; bu sebeple varak numarası verilmeyen yerlerde beyit numaraları belirtilmiştir. Makalemizde diğer nüshalara atıfta bulunulmadığı sürece Tokâdî'den söz edildiğinde Süleymaniye nüshası kastedilecektir. Diğer üç yazma eser zikredildiğinde nüsha isimleriyle anılacaktır.

Nüshalar arasında yer yer, eserin aslını bozmayacak ve birbirleriyle tenakuz teşkil etmeyecek şekilde malum-meçhul, tekil-çoğul olma vb. bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Mesela bizim çalışmamızda esas aldığımız Süleymaniye nüshasının 139 numaralı beytinde “olursa” ifadesi yer alırken diğer bir nüshada bu kelime “olurlarsa” şeklinde geçmektedir. 150. beyitte “ki râzı cümlesi” üç farklı nüshada aynı iken A2 nüshasında “ki râzı cümle” şeklinde yer almaktadır. 156 numaralı beyitte geçen “Bunu ‘câizde’ dâhil eylediler” ifadesi sadece A2 nüshasında “caiz” şeklinde geçmekte; diğer nüshalarda ise “câizde” şeklinde yer almaktadır. Dikkat edildiğinde A2 nüshası diğerlerine nazaran mana bakımından esasa etki etmeyecek bazı ufak farklılıklar göstermektedir.

Nüshalar arasındaki farklılıklar kimi zaman bazı kaideler için verilen örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerde bazen kurala esas teşkil eden kelimeye temas edilmiş, bazen ise söz konusu kelimenin geçtiği sûre ismi yazılmıştır. Mesela; Süleymaniye nüshası 187. beyitte ayrı yazılan “fî mâ” في ما ifadesinin on yerde olduğu bilgisi, diğer nüshalarda yazılmamış olmasına rağmen bu nüshada belirtilmiştir; buna mukabil İbnü'l-Cezerî'nin metni ile diğer tüm nüshalarda bu kaide ile ilgili örnekler ya sûre ismi olarak ya da kelimenin bizzat kendisi şeklinde yer almıştır. Ayrıca Süleymaniye nüshasında En'âm sûresi 145. ayette geçen في ما أوجي “fî mâ ûhiye” ifadesine ise muhtemelen sehven yer verilmemiştir. Bazen nüshalar arasındaki farklılıklar kelimelerin etken ya da edilgen çatılarıyla alakalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı kelimeler müstensih tarafından malum ya da meçhul sığasıyla yazılmıştır; ancak bunlar manayı hiçbir şekilde değiştirmemektedir. Mesela 162 numaralı beyitte bütün nüshalarda “vakf olunsa” şeklinde cümlelerin çatısı edilgen olarak yazılırken, A2 nüshasında müstensih “vakf olsa” ifadesini kullanarak etken çatılı bir cümle kurmayı tercih etmiştir.

Tokâdî'nin manzum bu eserinde dönemin Türk Dili ve Edebiyatının kullanımına dair bilgileri de görebilmekteyiz. Bu nüshalarda 18. yüzyılda kullanılan bazı kelimelerin morfolojik yapısının yanı sıra, kökeni bir olan ancak günümüzde tedavülden kalkan bazı kelimelere rastlamak da mümkündür. Mesela

Süleymaniye nüshasının 163. beytinde geçen “eğer” kelimesi, A2 nüshasında bugün artık kullanılmayan “ger” şeklinde geçmektedir.⁷

Bu nüshalarda, genel olarak yazma eserlerde yapılan bazı harekeleme ve noktalama hatalarının dışında birtakım yazım yanlışları da mevcuttur. Mesela; MÜİF nüshasının 43. sayfasının 20. satırında geçen, “Dahi maktu’dur on yerde fî mâ” ifadesinin lafzıyla mefhumu arasında çelişki söz konusudur. Zira beyitte geçen bilgiye göre “fî mâ” في ما ifadesinin ayrı yazılması gerektiği belirtilmiş olmasına rağmen bu kelime burada verilen her örnekte bitişik bir şekilde yazılmıştır. Kanaatimizce burada yanlış bir yazım söz konusudur. Aslında bu nüshadaki farklılıklar diğer nüshalarla mukayese edildiğinde diğerlerinde bu kadar çok farklılıklara rastlanılmamaktadır. Bu durum da muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır. Keza metnin bazı kısımlarında harekeleme söz konusu iken bazı yerlerinde hareke kullanılmamıştır. Bazı harekeleme işlemlerinde ise vezne uyumun ötesinde yanlışlıklar yapılmıştır. Benzer durumlar noktalama işlemlerinde de gözümüze çarpmaktadır. Mesela makalede esas aldığımız Süleymaniye nüshasının 90. beytinde yer alan اخطأ kelimesinin yazımında noktalama hatası yapılmıştır. Söz konusu bu kelime yazılırken “te” harfi yerine “be” harfi yazılmıştır.

Tokâdî’nin bu eseri İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime* isimli manzum tecvid risalesine yönelik yazılmış sadece bir tercüme olmayıp; aynı zamanda metindeki bazı kapalı olan kısımları şerh eden, yeri geldikçe metinde yer almayan bazı önemli ilave bilgileri ihtiva eden ve zaman zaman öğrencileri ile kendisine gönül veren müritlerine yönelik bir takım vaaz ve nasihatleri bünyesinde barındıran *telîfi tercüme* tarzı bir eserdir. Buna mukabil Tokâdî, zaman zaman İbnü’l-Cezerî’nin eserinde yer alan bazı hususlara tercüme ve şerhinde temas etmemiştir.

2. Metinde Olmayıp Tokâdî’nin Çevirisinde Olan Bilgiler

Tokâdî, İbnü’l-Cezerî’nin ortaya koyduğu bazı görüşlerin detayına inerek bu görüşlerin adeta tahkikini yaparcasına kime ait olduğuna dair ilave bilgiler vermektedir. Mesela İbnü’l-Cezerî’nin muteber görüş olarak belirttiği, “harflerin mahreçleri on yedidir” bilgisinin Halil b. Ahmed’e (ö.175/791) ait olduğunu

7 Farsça asıllı olan “eğer” kelimesi, “ger” şeklinde kısaltılmış olarak kullanıldığı gibi “er” şeklinde yazımı da söz konusudur. Bk. Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, Birim Yay., İstanbul 1993, s. 123.

ve herkesin bu görüşe uyduğunu ifade eder.⁸ Tokâdî'nin ilave olarak sunduğu bu bilgi, Halil b. Ahmed'in,⁹ Arapçanın ilk lügat kitabı olma özelliğine sahip *Kitâbü'l-'ayn* isimli eserinde araştırılmış; gerek harflerin mahreç ve sıfatlarına dair bilgilerin yer aldığı kitabın mukaddime kısmında, gerekse "ha-ra-fe" ve "ha-ra-ce" maddelerinde tespit edilememiştir.¹⁰ Ancak yaptığımız araştırma neticesinde bu bilgiyi İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin Aliyyü'l-Kârî'ye (ö.1014/1605) ait şerhinin kenarlarında bulunan Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî'nin (ö.926/1520) şerhinde tespit edebildik.¹¹ Tokâdî harflerin sıfatlarını anlattığı kısımda lâzımî sıfatların da on yedi adet olduğunu belirtmektedir. Bu bilgi yine aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'nin metninde yer almayan Tokâdî'ye ait ilave bir bilgidir.¹²

Tokâdî "cîm", şîn" ve "yâ" harflerinin İbnü'l-Cezerî'nin metnine uygun biçimde mahreç olarak dilin ortasından çıkması gerektiğini belirtmiştir. Ancak harf-i med olan "yâ" ile ilgili akla gelebilecek bir soruya cevap olarak 21 numaralı beyitte "yâ" harfinin harf-i med olmadığını belirtmiştir.

Metinde bulunmayan ancak Tokâdî'nin zaman zaman yaptığı ilavelerden bazıları ise; metinde teorik bilgileri verilen hususların pratikte en ideal uygulanışına dair açıklamalardır. Öğrencilere ezberletilerek öğretilmesi amacıyla hazırlanan bu manzumenin 24 numaralı beytinde Tokâdî; harfîn, mahrecinden en kolay ve en uygun bir şekilde nasıl çıkarılabileceğine dair önemli bir bilgi vermiştir. Bu bilgi Tokâdî'ye ait önemli bir açıklamadır. Zira malum olduğu üzere

8 "Bu söz kul Halil'e mübtenûdir" "Anâ cumhûr-i cümle muktedûdir". Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 2a, beyit no: 16.

9 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö.175/791) olan nahiv ve aruzu bir sisteme kavuşturmuş ünlü dil ve edebiyat âlimidir. Detaylı bir bilgi için bk. Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 309-312.

10 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, tahk.: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerîrâî, Müessesetü'l-A'lem li'l-Matbûât, Beyrut 1988, s. 47-60.

11 el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime*, (Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye şerhu Mukaddimetü'l-Cezeriyye* adlı eserinin kenarında), *Rasâil fi ilmi't-tecvîd*, *Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts., s. 13.

Burada yer alan bilgilere bakıldığında, Halil b. Ahmed'e göre mahâric-i hurûf 17, cevîf (ağız boşluğu) mahrecini saymadığı için Sibeveyh'e (ö.180/796) göre 16, aynı şekilde cevîf bölgesini ayrı bir mahreç bölgesi olarak saymadığı için ve ayrıca "nûn", lâm" ve "râ" harflerinin mahrecini tek bir mahreç olarak saydığı için el-Ferrâ'ya (ö.207/822) göre mahreçlerin sayısı 14'tür. el-Ensârî, *age*, s. 13.

12 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 3a, beyit no: 35.

tecvid ilmi aynı zamanda pratik boyutu da olan bir ilim dalıdır. Hatta denilebilir ki; onun pratik yönü, ibadet uygulamalarına esas olacağı için teorik yönünden daha önemlidir. Bu itibarla Tokâdî'nin bu türden izahları son derece yerinde olmuştur.

Tokâdî bazı istilâhların kullanımına da esneklik getirerek kökeni bir olup aynı anlama gelen bazı müteradif kelimeleri birbirlerinin yerine kullanmak suretiyle aynı kavramın farklı şekillerde ifadesini mümkün kılmıştır. Harflerin sıfatları gibi metindeki bazı teknik terimlerin istikakı bir olsa da, vezinlerini değiştirerek vermiştir. Mesela İbnü'l-Cezerî'nin metninde "müstefil" ve "münfeth" şeklinde geçen kavramlar, Tokâdî'nin 36 numaralı beytinde "istifâl" ve "feth" şeklinde yazılmıştır. Bu yaklaşım tarzı tecvid istilâhlarının kullanımına biraz daha zenginlik ve genişlik sağlamaktadır.

"Harflerin Sıfatları Bâbı" İbnü'l-Cezerî'nin şiirinde son derece muhtasar ele alınmış ve sıfatlara yalnız ismen temas edilmiştir. Metinde bulunmamasına rağmen lâzîmî sıfatların sayısına dair de bilgi veren (beyit: 35) Tokâdî, metinde sadece ismen geçen, ancak anlaşılması zor ve kapalı olan bazı sıfatlarla ilgili terimlerin tanımlarını yapmıştır.¹³ Sıfatlar bahsi; İbnü'l-Cezerî'nin eserinde 20-26 numaralı beyitlerde, yani yedi beyitte hülâsa edilmişken, Tokâdî'nin manzumesinde 35 ile 65 numaralı beyitler arasında, yani 30 beyitte çok daha detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Burada harflerin sıfatları ile ilgili tanımlamalar ya da bu sıfatların uygulanışına dair Tokâdî'nin verdiği ilave bilgiler ve yaptığı açıklamalar manzum metni okuyanlar, özellikle öğrenciler için son derece önemli olup konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından oldukça verimli olabilecek bir yapıdadır. Mesela 39. beyitte şiddet sıfatını açıklarken önce şiddet harflerini saymış, ardından da metinde yer almamasına rağmen bu sıfat uygulanırken sesin nefesle birlikte akmamasına temas etmiş, 43-44. beyitlerde isti'lâ ve itbâk sıfatını haiz harfleri okurken tefhîm ile okunması ve dilin üst çeneye doğru kalkması gerektiğini belirtmiştir.

Tokâdî zaman zaman bazı istilâhî kavramların sözlük anlamlarını vererek açıklamasını yapar, ardından o kavramın tecvide ne şekilde uygulandığını izah eder. Örneğin 46-49 nolu beyitlerde izlâk sıfatının önce anlamını vermiş, ardından bu sıfatı kısaca açıklayarak harfi telaffuz ederken o sıfatın o harfte nasıl gösterileceğine dair bilgi vermiştir. Hatta bunun da ötesinde bir harfin bir

13 Sıfatların tanımları ve farklı isimlendirilmeleri ilgili örnek olarak bk. Hems sıfatı 38. beyit, şiddet sıfatı 39. beyit; müzlâk/izlâk sıfatı 46. beyit, musmata/ismat/samta 47-48. beyit.

sıfatla okunması halinde nasıl bir sonucun ortaya çıkacağına dair mevzuyu detaylandırmıştır. Aynı durum 38-44 nolu beyitler için de söz konusudur.

Bazı kavramları başka kavramlar üzerinden anlatmaya çalışan Tokâdî, mesela metinde geçen "tecvid" kavramını "terfîl" kavramıyla tercüme etmiştir.¹⁴ Aslında bu, ilk dönem tecvid kavramının anlamına dair bilgilere daha çok uygun olması bakımından gayet yerinde bir açıklama olmuştur. Lakin bu çeviri kanaatimize göre kavramın bugün tedavülde olan manasıyla pek uyuşmamaktadır. Zira "terfîl" kavramı, bugün kullanıldığı anlamıyla "tecvid" kavramını karşılamada yetersiz ve onun muhtevasına dâhil alt bir kavramdır. Bu noktada terfîl kavramındaki anlam kaymasına dair kısaca şu bilgiyi vermek de yerinde olacaktır: Tokâdî'nin 68. beyitte ifade ettiği ayette geçen terfîl kavramı (Furkân, 25/32), aslında tecvid kavramını da ihtiva etmektedir. Zira Hz. Ali'nin terfîl kavramıyla ilgili yaptığı tanımlamaya göre tecvid; terfîl kavramının altında bir alt unsur veya mütemmim bir cüz olarak gözükmektedir.¹⁵ Ancak tecvid ilmi müstakil bir ilim dalı olarak ortaya çıkınca, terfîl kavramı tecvid kitaplarında diğer konular gibi bir konu altında incelenmiş ve genellikle okuma biçimlerinden bir çeşit olarak ele alınmıştır.

İbnü'l-Cezerî metinde sadece sıfatların isimlerini ve harflerini zikretmiş olmasına mukabil Tokâdî, bu harflerin telaffuzunda sıfatların ne şekilde tezahür etmesi gerektiğine dair bilgiler vermiştir. Mesela mutbaka sıfatında ağzın kapanması gerektiğini bildirmiştir.¹⁶

"Bitişik ve ayrı yazılan kelimeleri bilme bâbı" kısmı oldukça uzun tutulmuştur. Bu konunun izahı İbnü'l-Cezerî'nin metninde 14 beyit halinde özetlenirken Tokâdî, mevzuyu 28 beyitte daha detaylı bir açıklamayla tercüme ve şerh yoluna gitmiştir. İlk bakışta bunun sebebi anlaşılmasa da matbaanın olmadığı dönemler dikkate alınıp günümüzde olduğu gibi çok yaygın ve bu kadar çok miktarda Kur'ân'ın olmadığı düşünüldüğünde Kur'ân'ın imlası ile ilgili bilgi daha da önem kazanmaktadır.

14 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 4a, beyit no: 66.

15 İbnü'l-Cezerî'nin Hz. Ali'ye izafe ettiği tanımlama şöyledir: "Tertîl; harfleri tecvidli okumak ve vakıfları bilmektir." (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâati'l-'aşr*, nşr.: Ali Muhammed Debbâ, Mısır, ts. c. 1, s. 209). Söz konusu rivayet sahih kabul edildiğinde, tecvid kavramını ilk defa Hz. Ali'nin kullandığı belirtilmektedir. Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul 2000, s. 35.

16 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 3a, beyit no: 44. Aynı sıfatın diğer örnekleri için bk. vr. 3a, beyit no: 43; inhirâf sıfatına dair Tokâdî'nin açıklamaları için bk. vr. 3b, beyit no: 55.

Tokâdî, bazen metinde yer almadığı halde ayetlerin bulunduğu sürelerin isimlerini zikretmek suretiyle manzum eserinin okuyucular tarafından daha anlaşılır ve kullanışlı olmasını sağlamıştır.¹⁷

Kıraat ilmine başlayacak öğrencilerin öncelikle okuyup ezberlemeleri için yazılmış manzum bir mukaddime olması itibariyle müellif, öğrencilere zaman zaman nasihatlerde bulunmaktadır. Mesela; “Aliyyü’l-Kârî’i bırakma elden”¹⁸ ifadesinde olduğu gibi bazen bu ilimde temayüz etmiş kişilere atıfta bulunmakta, bazen “Kur’ân’ı ağır ağır tane tane oku” (Müzemmil, 73/4) ve “...Biz Kur’ân ile senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.” (Furkan, 25/32) ayetlerinden hareketle onun tertîl ile okunmasının gerekli olduğunu ifade ederek Kur’ân okuma üslubuna dair nasihatlerde bulunmuştur.¹⁹ Tokâdî meşâyîha hizmet etme ve tecvid ilminin maharetli bir üstattan almanın (fem-i muhsin) gerektiği, bu ilmin akılla ilgili olmayıp nakille alakalı olduğu, sadece nakille yetinmenin yanlış ancak nakil olmaksızın da tecvid ilminin olamayacağını ifade ederek eserini okuyan öğrencilerine bu vb. yönde bir takım tavsiyelerde bulunmuştur.²⁰

İbnü’l-Cezerî 10. beyitte med harflerini belirtirken sadece “elif” harfini zikretmiş; diğer med harfleri “vav” ve “yâ” harfleri için “kardeşler” nitelendirilmesi yapmıştır. Tokâdî 17. beyitte med harflerinin üçünü de zikrederek meseleyi daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Yine aynı beyitte İbnü’l-Cezerî med harflerinin mahreçlerini izah ederken bunların ağızda herhangi bir noktada bir dayanağı olmadığını ve ağız boşluğundan sesin çıkacağını ifade ederken sadece bu harflerin havada nihayet bulduğunu belirtir. Tokâdî yukarıdaki açıklamaya ilave olarak sesin önce ağız boşluğunda meydana geldiğini, daha sonra yine ağız boşluğunda havada sona erdiğini ortaya koyar.

Bazen de Tokâdî biraz kapalılığı olan ifadeleri küçük müdahaleler ve kelime ilaveleriyle daha açık ve anlaşılır kılmıştır. Mesela metinde yer alan “üst ön dişler” ifadesi, Tokâdî’nin manzûmesinde “üst ön dişlerin dibinden” şeklinde, “dibinden” ilavesiyle daha açık bir hal almıştır.²¹ Bu ilave bilginin nereden alındığına dair yaptığımız araştırmada; aynı bilgilerin Aliyyü’l-Kârî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ el-Ensârî, Taşköprüzâde Ahmed Efendî’nin (ö.968/1561) şerhlerinde

17 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 9a, beyit no: 182.

18 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 3b, beyit no: 57.

19 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 4a, beyit no: 67-68.

20 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 4b, beyit no: 75-79.

21 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 2b, beyit no: 28.

ve Hâlid el-Ezherî'nin (ö.905/1499) hâşiyesinde de bulunduğunu tespit ettik.²²

Tokâdî'nin çevirisinde yapmış olduğu ilavelerin niteliğine baktığımızda bunların bazen bir kuralın oluşturulması, bazen ortaya konan bir kuralın bir örnekle desteklenmesi, şayet örneği metinde yer alıyorsa bu örneğin Kur'ân'da nerede yer aldığına dair sûre ile ilgili bilgi verilmesi, bazı kavramların farklı şekillerde isimlendirilmesi ya da açıklanması, bazı konulara dair farklı görüşler mevcutsa bu görüşlere temas edilmesi gibi hususlarda ilave bilgi ve açıklamalar şeklinde ortaya çıktığını görebilmekteyiz.

Tokâdî'nin yaptığı bütün bu açıklama ve ilave bilgilere rağmen, bazen de İbnü'l-Cezerî'nin metninde yer almasına mukabil kendi manzumesinde yer vermediği hususlar da bulunmaktadır. Şimdi de kısaca Tokâdî'nin temas etmediği konulara yer vermeye çalışacağız.

3. Metinde Olup Tokâdî'nin Çevirisinde Olmayan Bilgiler

Yukarıda da belirtildiği gibi Tokâdî'nin bu manzum çalışması İbnü'l-Cezerî'nin manzum *Mukaddime*'sinin sadece metin çevirisi olmayıp *Mukaddime*'de bulunmayan birtakım ilave bilgileri de ihtiva etmesi itibariyle özgün bir çalışmadır. Öte yandan hacim yönüyle ana metinden takriben iki kat daha fazla olsa da Tokâdî'nin bu şerhinde zaman zaman İbnü'l-Cezerî'nin manzumesinde verilen bilgilere çeviri veya izah yönüyle yer verilmeyen birtakım hususlar da söz konusudur. Mesela Tokâdî harflerin mahreçleri kısmında "'ka'ın mahreci aksâ-i lisandır" ifadesinde İbnü'l-Cezerî'nin metninde yer alan "'fevk" (üstünde) kelimesinin anlamını karşılayacak bir ifade kullanmamıştır. Metinde "'kâf" harfinin mahreci ile ilgili açıklamada dil ucunun "'üst kısmı" ifadesi yer alırken bu ifade Tokâdî'nin hiçbir nüshasında bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ilave bilgi de İbnü'l-Cezerî'nin metninde yer alan ancak Tokâdî'nin temas etmediği bir bilgidir.²³ Benzer bir durum bir sonraki mısradaki ("kef" için esfel-i dil ber-mekândır) "'kef" harfinin mahreciyle ilgili açıklamada da yer almaktadır ki burada, "'dilin aşağısı" ifadesi kullanılmış ancak bununla "'kef" harfinin mahrecinin alt kısmı kastedilmiş olmalıdır.

22 el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime*, s. 22; Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, s. 19; Taşköprüzâde, *Şerhu Cezerî*, s. 18-19; eş-Şeyh Halid el-Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi halli elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts. s. 6.

23 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 2a, beyit no: 20.

İbnü'l-Cezerî manzûmesinde kendisinden sonra gelen âlimlerin de sıklıkla kullandığı tecvidin meşhur ve önemli bir tanımını yapmıştır. Ancak Tokâdî bu tanıma orijinal haliyle yer vermek yerine onu şerh etmek yoluna gitmiştir. Aslında her ne kadar “harflerin hakkını ve müstahakkını vermek” şeklinde olan orijinaline temas edilmemiş de olsa Tokâdî'nin karşılık olarak yazdığı “harflerin sıfat-ı lâzimesi ve sıfat-ı ârızasına riayet etmek” tanımlaması da gayet yerinde bir açıklama olmuştur.²⁴ Muhtemelen bu tanım, çok meşhur olması itibarıyla Tokâdî'nin manzûmesinde yer almamış olabilir; ancak söz konusu tanımın tam hali şöyledir: “Tecvid, sıfatları itibarıyla harflerin hakkını ve müstahakkını vermektir.”²⁵

Tokâdî metinde yer alan açıklamaların örneklerine tercümesinde bazen yer vermemiştir. Mesela lafza-i celâlin telaffuzunda “lâm” harfinin tefhîm ile (kalın) okunması gerektiğine dair kurala *Mukaddime*'de bir örnek olarak “Abdullah” ismi verilmiş olmasına rağmen Tokâdî, muhtemelen kolay ve herkes tarafından bilinen bir bilgi ve örnek olması bakımından bu kuralın açıklamasında bu veya başka herhangi bir örneğe temas etmemiştir.²⁶

Tokâdî, İbnü'l-Cezerî'nin metninde girizgâh mahiyetindeki ifadeleri faydadan hali gördüğü için olmalı ki, tercüme ya da şerh yoluyla da olsa bazen dikkate almamıştır. Mesela metnin 73. beytinde “Vukuf” başlığının girişinde; harflerin tecvid kurallarına göre bilinmesinden sonra vakıfların da bilinmesi gerektiği ifade edilirken Tokâdî burada bu beyti hiç dikkate almaksızın doğrudan bir sonraki 74. beyti tercümeyle konuya devam etmiştir.²⁷

İbnü'l-Cezerî 107. beyitte bu eserin kaç beyitten müteşekkil olduğunu ebced hesabıyla belirtmiştir. Tokâdî çevirisinde İbnü'l-Cezerî'nin manzumesine büyük ölçüde riayet etmekle birlikte nadiren bazı kısımlarda maksada taalluk etmeyen hususları görmezden gelmiş veya tercüme-şerh yoluna gitmemiştir.

24 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 4a-b, beyit no: 71-72.

25 İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 5, beyit no: 30.

26 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 5b, beyit no: 99.

27 Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 8a, beyit no: 158.

4. İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si ve Mehmed Emin Tokâdî'ye Ait Manzum Çeviri (Metin)

	<i>Mukaddimetü İbnî'l-Cezerî</i>	<i>Terceme-i Mukaddimetü İbnî'l-Cezerî</i>
	المقدمة 1	Şerîfü'ş-Şân bismillah-i a'zam Ser-i ser-levha-i furkân-ı ekrem
		2 Misâl-i Cennet-i gülzâr-ı ilmin Budur miftâh-ı her zî-şân-ı emrin
1	يَقُولُ رَاجِي عَفْوِ رَبِّ سَامِعِ (مُحَمَّدُ بْنُ الْجَزْرِيِّ الشَّافِعِيِّ)	3 Ki söyler afvını Rabbin umûben Mücibe ol derûnî yalvarûben
		4 Ebû'l-Hayr Muhammed Şems-i dîndir O İbnü'l-Cezeriyyü'ş-Şafîidir
2	(الْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ وَمُصْطَفَاهُ)	5 Şeh-medh-i senâdır hamdün lillâh Kesîru'l-hayrdır makbûl-i dergâh
		6 Ne müncîdir salât-ı Fahr-i âlem Resûlullah Ahmed-i hayr-ı âdem
3	(مُحَمَّدٍ) وَأَلِيهِ وَصَحْبِهِ وَمُقَرَّرِ الْقُرْآنِ مَعْ مُجْبِيهِ	7 Resûle bi't-tab ashâb-u âle Aceb ²⁸ tuhfe-i salât ehl-i kemâle
		8 K'anlar okuyub nazm-ı mübîni Derûnî seveler hâ habl-ı metîni
4	(وَبَعْدُ) إِنَّ هَذِهِ مُقَدِّمَةٌ فِيْمَا عَلَى قَارِنِهِ أَنْ يَعْلَمَهُ	9 Mübeyyindir Mukaddime o şeyi Ki lazım kârî-i Kur'an'a ilmi
5	إِذْ وَاجِبٌ عَلَيْهِمْ مُحْتَمٌ قَبْلَ الشُّرُوعِ أَوْلَى أَنْ يَعْلَمُوا	10 Ki zirâ anlara vâcib-i muhattem Henüz bilmeleri şurûdan akdem
6	مَخَارِجُ الْحُرُوفِ وَالصَّنَائِعِ لِيَلْفِظُوا بِأَفْصَحِ اللُّغَاتِ	11 Mehâric-i hurûfu hem sıfâtı Bilüb söyleyeler efsah-ı lügâtı
7	مُحَرَّرِي النَّجْوَيْدِ وَالْمَوَاقِفِ وَمَا الَّذِي رَسِمَ فِي الْمَصَاحِفِ	12 Muharrir olar tecvîd-i nazmı Ki yani ideler itkâna azmi
		13 Mevâkıfla mebâdîyi dahi hem Bileler resm-i Osmânîyi muhkem
8	مِنْ كُلِّ مَقْطُوعٍ وَمَوْصُولٍ بِهَا وَتَاءٍ أَنْفَى لَمْ تَكُنْ تَكْتَبُ بِهَا	14 Ki anda kat' [u] mevsulden olur bahis Yazılmaz "hâ" ile "tâ-i müennes"
	باب مخارج الحروف	HARFLERİN MAHRECLERİ BÂBİ
9	مَخَارِجُ الْحُرُوفِ سَبْعَةٌ عَشْرُ عَلَى الَّذِي يَخْتَارُهُ مِنَ الْخَبَرِ	15 Mehâric-i hurûfu dinle ey yâr Adedde onyedidir re'y-i muhtâr ²⁹

28 Bu kelime diğer nüshalarda da aynı şekilde yazılmış olup ne anlama geldiği tam olarak anlaşılamamıştır. Siyak ve sibaktan "edüb" anlamına geldiğini düşünmekteyiz.

		16	Bu söz kul Halil'e mübtenîdir ³⁰ Anâ cumhûr-i cümle muktedîdir
10	فَأَلْفُ الْجَوْفِ وَأَخْتَاهَا وَهِيَ حُرُوفٌ مَدِّ لِلْهَوَاءِ تَنْتَهِي	17	Hurûf-ı med "elif"le "vav" "yâ" dır Çıkub cevfden hevâda muntehâdır
11	ثُمَّ لِأَقْصَى الْخَلْقِ هَمْزٌ هَاءٌ ثُمَّ لِيَوْسَطِهِ فَعَيْنٌ خَاءٌ	18	Gelür "hemze"yle "hê" aksâ-i halkdan Dahi "ayn" ile "hâ" oldu vesatdan
12	أَدْنَاهُ عَيْنٌ خَاوُهَا وَالْقَافُ أَقْصَى اللَّيْسَانِ فَوْقَ ثَمَّ الْكَافُ	19	Dîdî ednâ-i halka kim mümeyyiz Olubdur "ğayn" "hâ"ya (hî) asl-ı hayyiz
		20	"Kaf"ın mahreci aksâ-i lisandır "Kef" için esfel-i dil ber-mekândır
13	أَسْفَلُ وَالْوَسْطُ فَجِيمُ الشَّيْنِ يَا وَالضَّادُ مِنْ خَافَتِهِ إِذْ وَلِيَا	21	Vesat "cîm" ve "şîn" "yâ"ya makardır Bu "yâ"da ğayr-ı medlik müteberdir ³¹
		22	Dilin yanı ile adrâsdan hem Çıkıserdir bulardan "dâd"-ı muhkem
14	لَا ضَرَامَ مِنْ أَيْسَرِ أَوْ يُمْنَاهَا وَاللَّامُ أَدْنَاهَا لِمُنْتَهَاهَا	23	Gerek sol gerek sağ canibinden Muammam oldî adrâs bu ikiden
		24	Velâkin cânib-i soldan yesardır Sağından sa'b ammâ muteberdir ³²
		25	Dil ucu uca yakın dil yanından Eyü fehmeyle çıkar "lâm" andan
15	وَالنُّونُ مِنْ طَرَفِهِ تَحْتُ اجْعَلُوا وَالرَّاءُ يُدَائِبُهُ لِيَطَّهَّرَ أَدْخَلُوا	26	Dil ucundan çıkar "nûn" olsa ger ol ³³ Bu taht-ı mahrec-i "lâm"a beraber
		27	Dahi "râ" mahreci "nûn"a karîbdir Velâkin zahr-ı re'se meyledibdir

29 Cârî'nin (ö.732/1332) Sibeveyh (ö.180/796) ve ona uyan çoğunluk kesimden naklettiğine göre mehâric-i hurûf onaltıdır. Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, s. 13.

30 Tokâdî'nin ilave olarak sunduğu bu bilgi tarafımızca Halil b. Ahmed'in, Arapçanın ilk lügat kitabı olma özelliğine sahip *Kitâbü'l-ayn* isimli eserinde araştırılmış; gerek "ha-ra-fe" ve "ha-ra-ce" maddelerinde, gerekse harflerin mahreç ve sıfatlarına dair bilgilerin yer aldığı kitabın Mukaddime kısmında tespit edilememiştir. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, s. 47-60.

31 Bu satırdaki açıklama metinde yer almamaktadır. Tokâdî, mahreci dil ortası olan "yâ" harfinin harf-i med olan "yâ" harfinden farklı olduğuna dikkat çekmektedir.

32 Metinde bulunmayan ancak Tokâdî'ye ait önemli bir açıklamadır. Öğrencilere ezberletilerek öğretilmek amacıyla hazırlanması itibarıyla, burada harfin mahrecinden en kolay ve uygun bir şekilde nasıl çıkarılabileceğine dair önemli bir bilgi verilmiştir.

33 "Eğer o "nûn" olursa dil ucundan çıkar" şeklinde sadeleştirilebileceğimiz bu satır MÜÛF nüshasında tamamen farklı yer alırken; diğer iki nüshada, esas aldığımız nüshayla mukayese edildiğinde, aynı kelimeler yerleri değiştirilerek ifade edilmiştir. Bu beyitte muhtemelen müstensih hatası söz konusudur.

16	وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا مِنْهُ وَمِنْ عَلْيَا الثَّنَائِيَا وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِينُ	28	Çıkıser "tâ" ü "dâl" "tê" ³⁴ re's-i dilden Muhakkak üst ön dişler dibinden
17	مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ الثَّنَائِيَا السُّفْلَى وَالطَّاءُ وَالذَّالُ وَتَا لِلْعُلْيَا	29	Sual itsen safire harflerinden Dî ön dişler ucu mâ beynerinden
		30	Çıkar mukâbil olsa dil bu beyne Safire dîdiler "zâ" "sâd" "sîne"
		31	Bu "zâ" ve "zêl" ve "sê" taraf-ı dilden Çıkıser üst ön dişler ucundan
18	مِنْ طَرَفَيْهَا وَمِنْ بَطْنِ الشَّقَةِ فَالفَا مَعَ اطْرَافِ الثَّنَائِيَا الْمُشْرِفَةِ	32	Bu üst ön dişlerin ucu varib hem Değerse alt dudak karnına muhkem
19	لِلشَّفَتَيْنِ الْوَاوُ بَاءٌ وَمِيمُ وَعَنْتُهُ مَخْرَجِيهَا الْخَيْشُومُ	33	Çıkar "fâ" bu aradan ey birader İki dudakta "vav" "yâ" ³⁵ "mîm" mukarrer
		34	Hurûfdan ğunne add olmasî malûm Dîdiler ana mahrec oldî hayşûm ³⁶
	باب الصفات		HARFLERİN SIFATLARI BÂBİ
		35	Sıfât-ı lâzime bil onyedidir Onu sâhib zıddı olmayan yedidir
20	صَفَائِهَا جَهْرٌ وَرَخْوٌ مُسْتَفِيلُ مُنْفَتِحٌ مُصَمَّتَةٌ وَالضَّادُ قُلُ	36	Cehr rihvet istifâl feth musmet Bu beşi zıddlarıyla eyle ısmet
		37	Ale't-terfîb zikret zıddlarını İdiser ³⁷ keşf ânın mefhûmlarını
21	مَهْمُوسِيهَا (فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَتٌ) شَدِيدُهَا لَفْظٌ (أَجْدُ قَطِ بَكَتٌ)	38	Hems-i nefes ceryân-ı nutukda Ola "fehassehû şahsun seket"de
		39	"Ecid katın beket" harf-i şedîde Nefesle savt-ı cerâ olmaz nutukda
22	وَيَبِينُ رَخْوٌ وَالشَّدِيدُ (لِنْ عَمَزِ) وَسَبِيغٌ عَلُو (حُصْنٌ صَغَطٌ قِطٌ) حَصْرُ	40	Didiler "lin umer"dir mâ beynde Ki yani beyn-i rihve ve'ş-şedîde
		41	Bularda müteber cery-i habsdir Ki bazı cery bazı muhbesdir

34 Diğer tüm nüshalarda "tâ" harfi mevcut iken, A1 nüshasında yer almamaktadır. Bu durum muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmaktadır.

35 Sehven "yâ" yazılmıştır; bu harf "bâ" harfi olmalıdır. Müstensih hatasıdır. Diğer üç nüshada bu hata söz konusu değildir.

36 Metinde yer alıp Tokâdî'nin açıklamadığı hayşûm kelimesi (geniz boşluğu) ıstılâhî bir kavram olup burnun en üst kısmı şeklinde açıklanmaktadır. Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, s. 20.

37 "İdiser keşf" ifadesi, "keşf ediver/ıdiver" ya da keşf edesin/idesin şeklinde anlaşılmalıdır. Tokâdî'nin diğer nüshalarında ve eserlerinde pek olmayan bir üslup burada söz konusudur. Bu, istinsah esnasında tamamen müstensihin tercihiyle alakalı bir durumdur.

		42	Hurûf-ı "hussa da'ğtın kız" mukarrer Ana müsta'liye ismin virirler
		43	Dilini üst çeneye kaldırub hem Oku bu harfleri tefhûm-i muhkem
		44	Kapayub mutbakada ağzın ey yâr Oku harflerini tefhûm her bâr
23	وَصَادُ ضَادُّ طَاءٌ مُطَبِّقَةٌ وَ (فِرٌّ مِنْ لَبِّ) الْحُرُوفِ الْمُدْلَقَةُ	45	Hurûf-ı "sâd" "dâd" "tâ" "zâ" dır Aceb tağlîz u tefhûme sezadır
		46	Dî müzlâk "ferra min lûbbi" harflerine Zelak dirler dudak dil uçlarına
		47	Bunun zıddına musmata dinildi Kulak dut samta ne mana virildi
		48	Ola hurûf-i asliyyesi ânın Rubâi ve humâsî bu kelamın
		49	Gerek anda hurûf-i müzlakden Kelime ola tahfîf sakilden
		50	Bu on ashâb-ı zıdd kim zikir olundi Adîmü'z-zıd olanı söyle imdi
24	صَفِيرُهُمَا صَادٌ وَرَائِي سَيْنٌ قَلَقَلَةٌ (فَطْبُ جِدِّ) وَاللَّيْنُ	51	Safîre savt-ı zâide dinildi Mahâricde hurûf zikrolundi ³⁸
		52	Hurûf-i kalkale kim "kutbu ced"dür Mukalkal mahrec olan beş adeddür
25	وَإِوْ وَيَاءٌ سَكَنًا وَأَنْفَقَتَا صَجَا قَبْلُهُمَا وَالْأَنْجِرَافُ ³⁹	53	Bu "vav" "yâ" harf-i lîn olmak mukarrar Eğer sakin olurlar ise anlar
		54	Ola meftûh mâkabilleri hem Deyilür lîn onlara demâdem
26	فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ وَيَتَكَرَّرُ جُعِلَ وَلِلتَّفَيشِ السَّبِينُ ضَادًّا اسْتَطْلَنَ	55	Musahhağdur subûti inhirâfın İder "lâm" "râ" da meyl ucu lisânın
		56	Dahi tekrar var bi'l-kuvve "râ" da

38 Mehâric-i hurûf bahsinde (Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 2b, beyit no: 30) safîre harflerini de sayan Tokâdî, burada sadece terimin çok kısa açıklamasını vermiştir. MÜİF nüshasında ise bu harfler zikredilmiş ancak tanımına ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir. Tokâdî, *TM*, MÜİF, vr. 2a, beyit no: 41.

39 Mısır'da matbu bir eserdeki Zekerîyya el-Ensârî şerhinde bu kelime, "sahhuhâ" şeklinde yazılmıştır. Zekerîyyâ el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime*, haz.: Said Ali el-Husûsî, el-Matbâatü ve'l-Mektebetü's-Saîdiyye, Ezher, ts. s. 14.

İslam dünyasında ve özellikle Türkiye'de basılmış eserlerin çoğunda "suhhuhâ" biçiminde yazılmaktadır. Örnek olarak bk. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 4.

		Değil bi'l-fiil câiz bu arada
57		Dilin hıfz eyle bi'l-fiil amelden Aliyyü'l-Kârî'i ⁴⁰ bırakma elden
58		Tekerrür irtî'dâ-i ⁴¹ re'se dirler Ki yani dil başı mahrecde dîtrer
59		Mücerred dilde olur mu tekerrür Bulunmayınca mahrecde takarrür
60		Dilin başı varıcak mahrecine Dolub bir dahi tekrar urmasına
61		Urucak bir dahi gör kim noliser Ki bir harf iki iki dört oliser
62		Sıfatdan saydılar tekrârî "râ" da Bilüb itmeyeler ânu edâda
63		Bunu bilmek gerek ferd ü ferîde Bu mana zikrolundu Ca'berî'de ⁴²
64		Tefeşşî intişâr-ı savte dirler Bu da mahsus "şîn"e ey birader
65		Didiler dahi "dâd"a istitâle Uzadub mahrecinde lâ muhâle
	باب التجويد	TECVİDİ BİLME BÂBİ
27	وَالْأَخَذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتَّمٌ لَزِمٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ أَتَمَّ	66 Kelamullaha tertîl-i hatm ⁴⁴ lazım Derûnî hizmetine ol mülâzım
		67 Mukassır olur isen hizmetinde Yüzün kara olur Hak hazretinde
		68 Ki zira emri "rattil" ⁴⁵ geldi mutlak

40 Ali el-Kârî (Aliyyü'l-Kârî) (ö.1014-1605), asıl adı Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî olan tanınmış Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimidir. Ahmet Öz, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 403-405.

41 A1 ve A2 nüshalarında "irtîâd-i re'se" şeklinde geçmektedir. Dil ucunun/başının titremesi, seri bir şekilde sarsılması anlamına gelmektedir. Tokâdî, *TM*, A1, vr. 4a; A2, vr. 4a.

42 Ca'berî (ö.732/1332) tam adı Burhânüddîn Ebû İshâk İbrahim bin Ömer b. İbrahim b. Halil olan Kıraat ilminde temayüz etmiş muhaddis ve fakih bir âlimdir. M. Kemal Atik, "Ca'berî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 7, s. 527-528.

43 Bazı *Mukaddime* metinlerinde "yücevid" ifadesi "yusahhih" şeklinde yer almaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 5.

44 İbnü'l-Cezerî'nin metninde burada kullanılan "tertîl" kelimesi yerine "tecvid kelimesi kullanılmıştır ki bu kavram tertîl kelimesini açıklarken ilk defa Hz. Ali tarafından kullanılmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 209; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay., 7. bs., Bursa 2009, s. 85.

			“Verattelnâhu terfile” ⁴⁶ didi Hak
28	لَأَنَّهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ أَنْزَلَ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلًا	69	Bu vechile Resûle oldi nâzil O Sultanile bize oldi vâsıl
29	وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ	70	Tilâvetin dahi ol hulyesidür Kırâatle edânun zînetidür
30	وَهُوَ إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقَّهَا مِنْ صِفَةِ لَهَا وَمُسْتَحَقَّهَا	71	İşit tarifini tecvîdin ey yâr Çıkarmak mahrecinden harf her bâr
		72	Sıfât-ı lazîmesine tamâm’et Dahî ârizasına itmek riâyet
31	وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ وَاللَّفْظُ فِي نَظِيرِهِ كَمِثْلِهِ	73	Telaffuz eylemek harfin nazîrin Ki kendü gibi dimekdür şebîhin
32	مُكْمَلًا مِنْ غَيْرِ مَا تَكَلَّفُ بِاللُّطْفِ فِي النَّطْقِ بِلَا تَعَسُّفِ	74	Mükemmil ola itmeye tekellüf Diye lutfıyla çekmeye te’assüf
33	وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِضَاةُ أَمْرٍ بِفِكَهِ	75	Meşâyih hizmetine ol müdâvim Dahi tekrârın olsun dilde dâim
		76	Gerekdür ahz için üstâd-ı hâzık Ola edâsı onun nakle muvâfık
		77	Nukûle kasrile husûle gelmez Mücerred akilla tecvîd olmaz
		78	Zamanımızda alsın muhtelifden Edâlan çoğunun münharifden
		79	Mücerred nakil iden hayrette kalmış Kiminin nakil yok sıfru’l-yed olmuş
			İNCE OKUNANLAR BÂBİ
	باب الترفيق		
34	فَرَقَيْنُ مُسْتَفِيلاً مِنْ أَخْرِيفِ وَحَادِرِينَ تَفْخِيمَ لَفْظِ الْأَلْفِ	80	Murakkakdur hurûf-ı müstefîle Onu elbette sen terkîk eyle
		81	Elif lafzını tefhîmden hazer it Şebîhinde de ta’ğlîzden güzer it
35	كَيْمَنْزِ الْحَمْدِ أَعُوذُ إِيْدِنَا أَلَّهُ ثُمَّ لَمْ يَلِّهِ لَنَا	82	“E’üzü” “ihdinâ” “Allahu” “el-hamdü” Derûnî ihtimam lazim mücerred
36	وَلْيَتَلَطَّفْ وَعَلَى اللَّهِ وَلَا الضَّنْ وَالْمِيمِ مِنْ مَخْمَصَةِ وَمِنْ مَرَضِ	83	“Lenâ” “ve’l-yetelataf” ⁴⁷ “ve a’lâllâh” ⁴⁸ “Vele’ d-dâllîn” ⁴⁹ sümme lâm-ı “lillâh”

45 Müzzemmil, 73/4.

46 Furkân, 25/32.

47 Kehf, 18/19.

48 Mâide, 5/11.

49 Fâtiha, 1/7.

		84	Okuyunca buların "lâm"larını Dahi "mahmasa" ⁵⁰ "maraz" ⁵¹ "mîm"lerini
37	وَبَاءَ بَرَقٍ بَاطِلٍ بِرَيْمٍ بِذِي وَاحْرَصُ عَلَى السِّدَّةِ وَالْجَهْرِ الَّذِي	85	"Bihim" "barkun" ⁵² "bi-zî" "bâtıl" da ⁵³ "bâ"lar Murakkak dahi anlar ey birader
		86	Şedîde ile cehre sen harîs ol Kî anlar "cîm" u "bâ" da na't-ı makbul
38	فِيهَا وَفِي الْجِيمِ كَحَبِّ الصَّبْرِ وَرَبْوَةٍ اجْتَنَّتْ وَحَجَّ الْفَجْرِ	87	Misâli "rabvetin" ⁵⁴ "hubbi" ⁵⁵ "es-sabr" dür ⁵⁶ Dahi "üctüsset" ⁵⁷ "hiccu" ⁵⁸ "el-fecr" dür ⁵⁹
39	وَيَبِينَنَّ مُقْلَقًا إِنْ سَكْنَا وَأَنْ يَكُنْ فِي الْوَقْفِ كَأَنْ أَبِينَا	88	Hurûf-ı kalkale kim "kutbu ced" dür Mukalkal olmağa sükûn şartdür
		89	Beyân lâzım durur hâl-i vasılda Vasıldan ebyen olurlar vakıfda
40	وَخَاءَ حَصْحَصَ أَحَطَّتْ الْحَقُّ وَيَسِينُ مُسْتَقِيمٍ يَسْطُو يَسْفُو	90	"Ahtabu" ⁶⁰ "hashasa" ⁶¹ "el-hakku" ⁶² hallerini Beyân it anların mehmûslerini
		91	Dahi "yestûne" ⁶³ "yeskûne" ⁶⁴ "müstekîmde" ⁶⁵ Safireyi beyân it cümlesinde ⁶⁶
	باب الرءاءات		"RÂ"LAR BÂBI
41	وَرَقِي الرءاء إِذَا مَا كُسِرَتْ كَذَلِكَ بَعْدَ الْكُسْرِ حَيْثُ سَكَنْتُ	92	Okunur râ-i meksûre murakkak Kesirden sonra da böyle muhakkak

50 Mâide, 5/3.

51 Bakara, 2/10.

52 Bakara, 2/19.

53 A'râf, 7/138.

54 Mü'minûn, 23/50.

55 Bakara, 2/165.

56 Asr, 103/3.

57 İbrahim, 14/26.

58 Âl-i İmrân, 3/97.

59 İsrâ, 17/78.

60 Bu kelimenin aslı Kur'an'da (Neml, 27/22) ve *Mukaddime*'de أَحَطَّتْ şeklinde geçmektedir. Buradaki şekli (Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 5a) müstensih hatası olabilir.

61 Yusuf, 12/51.

62 Yusuf, 12/51.

63 Hac, 22/72.

64 Kasas, 28/23. Bu son iki kelime İbnü'l-Cezerî'nin metninde يَسْطُو ve يَسْفُو şeklinde, sonunda "nûn" olmaksızın yer almaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 5.

65 Fâtiha, 1/6.

66 90 ve 91. beyitlerde Tokâdî müellif İbnü'l-Cezerî'nin metninde olmayan ilavelerle konuyu daha açık bir hale kavuşturmuştur. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 5a.

		93	Eğer sâkin olursa emir böyle Bu şıkda iki şart var ânu söyle
42	إِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ قَبْلِ حَرْفِ اسْتِغْلَا أَوْ كَانَتْ الْكُسْرَةُ لَيْسَتْ أَصْلًا	94	Eğer "râ" harf-i isti'lâdan evvel Değilse ince okunur muhassal
		95	Dahi mâkablinin de kesresi hem Olursa asliyye olur terkîk muhkem
43	وَالْخُلْفُ فِي فَرْقٍ لِكُسْرِ يُوجَدُ وَأَخْفِ تَكَرُّبًا إِذَا تَشَدَّدَ	96	İdüb "firkin" da ⁶⁷ kurrâlar hilâfı "Kâf"ın kesrinden için ihtilâfı
		97	İki vech üzre ânu okudiler Hasendur ikisi de ânun didiler
		98	Müşedded olsa "râ" tekrîr gizle Muhaffef olsa dahi emir böyle
			"LÂM" LAR BÂBI
44	وَفَجِّمِ اللَّامَ مِنْ اسْمِ اللَّهِ عَنْ فَتْحٍ أَوْ ضَمِّ كَعَبْدُ اللَّهِ	99	Olur Celâlenin "lâm"ı mufahham Eğer mâkabli fetha ise yâhud damm ⁶⁸
			İSTİ'LÂ VE İTBÂK BÂBI
45	وَحَرْفَ اسْتِغْلَا فَعَجِمَ وَأَخْصَمَا لَا طَبَاقَ أَقْوَى نَحْوَ قَالَ وَالْعَصَا	100	Hurûf-ı "hussa da'ğtn kız" dahi hem Gerekdür eylemek tefhîm-i muhkem
		101	Hurûf-ı Mutbaka tefhîm câna Gerek tefhîm isti'lâdan akvâ
		102	"Asâ" "kâle" fehâmetde edâda "Asâ" da "kâle" den olur ziyâde
46	وَبَيِّنِ الْإِطْبَاقَ مِنْ أَحْطَلْتُ مَعِ بَسَطْتُ وَالْخُلْفُ بِتَخْلُقُكُمْ وَقَعِ	103	"Ehattü" ⁶⁹ lafzı "besattü" ⁷⁰ dahi hem Beyân itmeklik itbâkını elzem
		104	"E lem nahlukta" ⁷¹ isti'lâ-i kâfı Beyânda eylediler ihtilâfı
		105	Riâyet ihtilâfına ehakdır "Kâf"ın idğâm "kef"te müttefikdir
		106	Sukûn-u sâkine câna harîs ol Budur hüsn-ü edâ edâ-i makbûl
47	وَإِخْرَصَ عَلَى السُّكُونِ فِي جَعَلْنَا	107	Ona ezcümle misâldür "ce'alnâ" ⁷²

67 Şuarâ, 26/63.

68 Metinde bu açıklamaya bir örnek verilmiş olmasına rağmen, Tokâdî tercümesinde buna yer vermemiştir. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 5a.

69 Neml, 27/22.

70 Bu kelime Mâide 5/28' de بَسَطْتُ şeklinde yer almaktadır. Tokâdî'nin metninde yanlış harekelendirilmiştir. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 5b.

71 Mürselât, 78/20.

	أَنْعَمْتَ وَالْمَغْضُوبِ مَعِ ضَلَّلْنَا		Dahi "en'amte" ⁷³ "mağdûbi" ⁷⁴ "zalelnâ" ⁷⁵
48	وَحَلِصِ انْفِتَاحِ مَخْدُورًا عَصَى خَوْفِ اشْتِيَاجِهِ بِمَخْطُورًا عَصَى	108	"Asâ" ⁷⁶ "mahzûrâ" ⁷⁷ bir hoşça söyle Oların infitâhın hâlis eyle
		109	"Asê" ⁷⁸ "asânın" olmaya şebîhi Dahi "mahzûrâ" ⁷⁹ "mahdûra(zî)" ⁸⁰ şebîhi
49	وَرَاعِ شِدَّةَ بَكَافٍ وَبِنَا كَمِيرِكِكُمْ وَتَتَوَفَى فِئْتَنَا	110	Dahi "tâ" ile "kêf"'in şiddetine Riâyet kıl onların hiddetine
		111	Misâli "şirkiküm" ⁸¹ "fitneten" ⁸² hem Olara "teteveffâhüm" ⁸³ de münzam
50	أَذْغِمِ كُفْلَ رَبِّ وَتَلَّ لَا وَأَبْنُ وَأَوْلِيٍّ مِثْلٍ وَجِنْسٍ إِنْ سَكُنُ	112	Tekârub-ı cins ü mislin gözle hâlin Olursa harf-i ûlûları sâkin
		113	Oliser sânde idğâm onî Misâl onlara "kul rabbi" ⁸⁵ ve "bel lâ" ⁸⁶
		114	Eğer olursa ûlâ harf-i medden O izhâr olur ancak ol sebepten

72 Bakara, 2/125.

73 Fâtiha, 1/7.

74 Fâtiha, 1/7.

75 Ayette ve *Mukaddime* metninde bu kelime "zî" harfi ile değil; "dât" harfi ile حَلَّلْنَا şeklinde geçmektedir (Secde, 32/10). Tokâdî'nin şerhinde müstensih hatası söz konusudur. Tokâdî, *TM*, *SHM*, vr. 4b.

76 Tâ-hâ, 20/121.

77 İsrâ, 17/20.

78 İsrâ, 17/79.

79 İsrâ, 17/57.

80 Ayette ve metinde "zâ" (zî) harfi geçmektedir. İsrâ, 17/20. Diğer tüm nüshalarda da buradaki "dât" harfinin aksine "zâ" harfi geçmektedir. Bu durum muhtemelen bu nüshadaki müstensih hatasından kaynaklanmaktadır (Tokâdî, *TM*, *SHM*, vr. 5b). Öte yandan Tokâdî'nin tüm nüshalarında bu kelimenin son harfi olan med harfi elife yer verilmemiştir. Yani مَخْطُورًا kelimesi Kur'ân'ın aksine medsiz bir şekilde yazılmıştır. Tokâdî, *TM*, A1, vr. 6b; A2, vr. 6a; MÜİF, vr. 6a.

81 Fâtır, 35/14.

82 Enfâl, 8/25.

83 Nahl, 16/32.

84 Taşköprüzâde'nin şerhinde olduğu gibi çoğu metinlerde bu kelime; "evvey" şeklinde, "ye" harfi cezim ile yazılmış iken; farklı bir *Mukaddime* metninde "evvelâ" biçiminde yer almaktadır. Taşköprüzâde, *Rasâil fi ilmi't-tecvîd*, *Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, s. 9. Mısır baskılı farklı bir örnek için bk. Zekeriyâ el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-muhkeme*, s. 22.

85 İsrâ, 17/24.

86 Müddesir, 74/53.

51	فِي يَوْمٍ مَعِ قَالُوا وَهُمْ وَقُلْ نَعَمْ سَبِّحْهُ لَا تَرْغُ قُلُوبٌ فَلْتَقُمْ	115	Misâl "kâlû ve hüm" ⁸⁷ "fi yevmin" ⁸⁸ ey yâr Tekârub-i cinsi için müstesniyât vâr
	باب الطَّاءَات	116	Biri "sebbihhü" ⁸⁹ biri "kul neam" dır ⁹⁰ Biri "tüziğ kulûbe" ⁹¹ "fe'ltekam" dır ⁹² "ZÂ"LAR ("ZÎ") BÂBI
52	وَالضَّادُ بِسِطَالَةٍ وَمَخْرَجٍ مَيِّزٍ مِنَ الطَّاءِ وَكُلُّهَا تَجِي	117	Muhakkak "dât" "zâ" dan ey birader İki şeyle temeyyüz olur mukarrer
		118	Biri mahreç birisi istitâle Mümeyyiz anlar ile lâ muhâle
		119	Bu Kur'ân'da gelen zâât-ı tekrar Usûl-i mâddelerin cümle ey yâr
		120	Getirdük bu arada kasd-ı mücmel Aliyyü'l-Kârî' de ⁹³ zikri mufassal
53	فِي الطَّغْنِ طَلَّ الطُّهْرِ عَظْمُ الْجَفِظِ أَيْقِظْ وَأَنْظِرْ عَظِيمَ طَهْرِ النَّفْظِ	121	Biri "za'n" ⁹⁴ biri "zill" ⁹⁵ "ez-zahr" dır ⁹⁶ Biri "uzmün" ⁹⁷ "el-hıfzu" ⁹⁸ "eykız" ⁹⁹ "zahr" dır ¹⁰⁰
54	ظَاهِرٌ لُنَى شَوَاطِئِ كَظْمِ ظَلَمًا أَغْلَطَ ظَلَامَ ظُنُرٍ أَنْتَظِرُ ظَمًا	122	Biri "unzur" ¹⁰¹ biri "lafız" ¹⁰² "el-azm" dır ¹⁰³ Dahi "zâhir" ¹⁰⁴ "lezâ" ¹⁰⁵ "uğluz" ¹⁰⁶ "kazım" dır ¹⁰⁷

87 Şu'arâ, 26/96.

88 Me'âric, 70/4.

89 Kâf, 50/40.

90 Sâffât, 37/18.

91 Al-i İmran, 3/8.

Müstensih, "ğayn" harfinin noktasını sehven yazmamıştır. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 6a, beyit no: 116.

92 Sâffât, 37/142.

93 Tokâdî'nin söz konusu ettiği Aliyyü'l-Kârî'deki detaylı açıklama için bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu Aliyyü'l-Kârî*, s. 59.

94 Nahl, 16/80.

95 Bakara, 2/57.

96 Nur, 24/58; Rum, 30/18.

97 Bakara, 2/7. Kur'ân'daki "azîm" ifadesinin yerine hem İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinde hem de Tokâdî'nin şerhinde عَظْمُ kelimesi kullanılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime, Rasâil fi ilmi't-tecvîd*, s. 6; Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 6b, beyit no: 121.

98 Bakara, 2/238.

99 Kehf, 18/18.

100 Bakara, 2/101.

101 Bakara, 2/162.

102 Kalem, 68/18.

103 Bakara, 2/259.

104 En'âm, 6/120.

55	أَطْفَرَ طَنًّا كَيْفَ جَا وَعَظَّ سَوَى عَضِبِينَ طَلَّ النَّخْلَ زُخْرِفِ سَوَى	123	“Şuvâzu” ¹⁰⁸ “zufrin” ¹⁰⁹ “intezir” ¹¹⁰ “zamâ”dır ¹¹¹ “Zalâm” ¹¹² “ezfar” ¹¹³ “zannâ” ¹¹⁴ “zalam”dır ¹¹⁵
		124	Biri “zille” ¹¹⁶ biri “zalte” ¹¹⁷ mukarrer “Izînden” ¹¹⁸ mâ adâ ve “ız” ¹¹⁹ ey birader
56	وَوَطَّلْتُ ظَلْتُمْ وَبِرُومِ ظَلُّوا كَالْجَجْرِ ظَلَّتْ شُعْرًا نَظَلُّ	125	Biri “zaltüm” ¹²⁰ biri “zallû” ¹²¹ “nezaldir” ¹²² Biri “zallet” ¹²³ biri “fezzan” ¹²⁴ “nazar”dır ¹²⁵
		126	Velâkin “dâd”ladır “veyl” [ü] “hel”de ¹²⁶ Hem evvelini Kıyâmet sûresinde
57	يَطْلَلْنَ مَحْطُورًا مَعَ الْمُحْتَظِرِ وَكُنْتُ فَطْلًا وَجَمِيعِ النَّظَرِ	127	Biri “yazlelne” ¹²⁷ ile “muhtezir”dir ¹²⁸ Biri “mahzûr” ¹²⁹ ki ol men’-i hacirdir
58	إِلَّا بَوَيْلًا هَلَّ وَأَوْلَى نَاضِرُهُ	128	“Çayz”da ¹³⁰ “zâ” iledir ey birader

105 Me’âric, 70/15.

106 Âl-i İmrân, 3/159.

107 Âl-i İmrân, 3/134.

108 Rahmân, 55/35.

109 En’âm, 6/147.

110 En’âm, 6/158.

111 Tevbe, 9/120.

112 Bakara, 2/17.

113 Fetih, 48/24.

114 Bakara, 2/46.

115 Burada Tokâdî kelimeleri peş peşe dizerken İbnü'l-Cezerî'nin takip ettiği sıraya riayet etmemiş, aynı zamanda bazı kelimeleri aslını korumak kaydıyla farklı kaydetmiştir. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 6b, beyit no: 123.

116 Nahl, 16/58; Zuhruf, 43/17.

117 Tâhâ, 20/97.

118 Hicr, 15/91.

119 Bakara, 2/66.

120 Vâkî'a, 56/65.

121 Rûm, 30/51.

122 Şu'arâ, 26/71.

123 Şu'arâ, 26/4.

124 Âl-i İmrân, 3/159.

125 Bakara, 2/50.

126 وَيَّئٌ; Mutaffifîn sûresinin ilk âyetinde geçen ilk kelimedir. Keza هَلَّ kelimesi de, İnsan sûresinin ilk kelimesidir. İbnü'l-Cezerî bu iki sûreye isim olarak bu iki kelimeyi kullanmıştır. Tokâdî de bu isimlendirmeyi tercümesinde aynen kullanmıştır. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 6b, beyit no: 126.

127 Şûrâ, 42/33.

128 Kamer, 54/31.

129 İsrâ, 17/20.

	وَالْعَيْظُ لَا الرَّعْدِ وَهُوَ قَاصِرَةٌ		Velâkin Ra'd Hûd'de "dâd" mukarrer ¹³¹
59	وَالْحِطُّ لَا الْخِضُّ عَلَى الطَّعَامِ وَفِي ضَبِّينِ الْخِلَافُ سَامِي	129	Birisi "hazz" dir ¹³² ol hâss-ı âmma Mukârin olmasa ¹³³ ale't-taâma ¹³⁴
		130	Ki zîrâ "dâd" oliserdir ucunda Eimme ihtilâf itti "zanîn" de ¹³⁵
	باب التحذيرات		SAKINMALAR BÂBI
60	وَإِنْ تَلَاقِيَا الْبَيَانَ لِأَرْمِ أَنْقَضَ ظَهْرَكَ يَعْصُ الظَّالِمُ	131	Olursa "tâ" ü "zâ" "dâd" a mülâkî Dahi "dâd" ile "zâ" "tê"ye telâkî ¹³⁶
		132	Temeyyüz ¹³⁷ etmek gerekdir birbirinden Misâlin zikr kıl sen cümlesinden
61	وَاضْطَرَّ مَعَ وَعَطَّتْ مَعَ أَقْضَيْتُمْ وَصَفَبَ هَا جِبَاهُهُمْ عَلَيْنِهِمْ	133	"Ye'uddu'z-zâlimu" ¹³⁸ "enkada zahrek" ¹³⁹ "Ve'aztî" ¹⁴⁰ "idturra" ¹⁴¹ "efâdtüm" ¹⁴² cerâ lek
		134	"Cibâhühüm" ¹⁴³ "aleyhim" ¹⁴⁴ "hâ"larında Beyânın sâfi kıl edâlarında

130 Âl-i İmrân, 3/119.

131 İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi'*nde yer alan Nahl, Zuhruf, Rûm ve Şuarâ sûrelerinin isimleri Tokâdî'nin tercümesinde yer almamaktadır. Bk. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 6b, beyit no: 128.

132 Âl-i İmrân, 3/176.

133 Sadece A2 nüshasında "olsa" şeklinde, diğer tüm nüshalarda ise ifade burada olduğu gibi "olmasa" şeklinde yer almaktadır. Tokâdî, *TM*, A2, vr. 7a.

134 Mâûn sûresindeki, "Yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir." ifadesinde geçen "ve lâ yehuddu" وَلَا يَخُضُّ ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmek üzere burada الْحِطُّ ve الْخِضُّ "hadd" kelimelerini birbirinden ayırmaktadır.

135 Tekvîr, 81/24. Kıraat imamlarının bir kısmı bu harfi "dâd", diğer kısmı ise kalın "zî" harfi ile okumaktadır. Detaylı bilgi için bk. Halid el-Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fî halli elfâzi'l-Mukaddimetî'l-Cezeriyye*, s. 18.136 Sadece Ankara 2 nüshasında "mülâkî" şeklinde geçmekte, diğer tüm nüshalarda burada olduğu gibi yer almaktadır. Tokâdî, *TM*, A2, vr. 7a.137 Bu kelimenin "temeyyüz" olarak kullanılması manaya uygun düşmemektedir; "temyîz" olmalıdır (Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 7a). A2 nüshasında da "temyîz" ifadesi geçmektedir (Tokâdî, *TM*, A2, vr. 7a). Müstensihin sehven böyle yazdığını düşündüğümüz bu iki nüshadaki kelime Ankara1 nüshasındaki ifadeyle de çelişmektedir (Tokâdî, *TM*, A1, vr. 7b). MÜ'İF nüshasında ise "beyân itmek" ifadesi yer almaktadır. Tokâdî, *TM*, MÜ'İF, vr. 6b.

138 Furkân, 25/27.

139 İnşirâh, 94/3.

140 Şu'arâ, 26/136

141 Bakara, 2/173

142 Bakara, 2/198.

143 Tevbe, 9/35.

144 Fâti'hâ, 1/7.

62	وَأَطْبِرُ الْعَنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمِنْ مِيمٍ إِذَا مَا شُدِّدَا وَأُخْفِيْنَ	135	Müşedded olsa "mîm" ve "nûn" mukarrer Gerek izhâr-ı ğunne ey birader
63	الْمِيمُ إِنْ تَسْكُنُ بَعْنَةَ لَدَى بَاءٍ عَلَى الْمُخْتَارِ مِنْ أَهْلِ الْأَدَا	136	Mukârin olsa "bâ"ya mîm-i sâkîn Olur elbette ihfâ bil bu hâlîn
64	وَأَطْبِرُهَا عِنْدَ بَاقِي الْأَخْرَفِ وَإِخْدَارُ لَدَى وَأَوْفَا أَنْ تَخْتَفِي	137	Dahi izhâr olur sâir hurûfda Hem ihfâdan hazer kıl "vav" "fâ"da
باب حكم النون الساكنة والتنوين		SÂKÎN NÛN VE TENVÎNİN HÛKMÛ BÂBÎ	
65	وَحُكْمُ تَنَوِينٍ وَنُونٍ يُلْفَى إِطْبَارًا أَدْعَامًا وَقَلْبًا أَخْفَا	138	Muhakkak nûn-ı sâkin tenvîn ey yâr Olur idġâm ihfâ kalb izhâr
66	فَعِنْدَ حَرْفِ الْحَلْقِ أَطْبِرُ وَأَدْعِمُ فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ لَا بَعْنَةَ لَزِمُ	139	Eğer tenvîn ile yâ nûn-i sâkin Hurûf-ı halka olursa mukârin
		140	Dî gel izhâr ona sen ey birader Bu dört hükmün birisidir mukarrer
		141	Telâkî eylese "lâm" "râ"ya onlar Muhakkak ğunnesiz idġâm olurlar
67	وَأَدْعِمَنَّ بَعْنَةَ فِي يَوْمِينَ إِلَّا بِكَلِمَةٍ كُدُنِيَا عَنْوُونَا	142	Ger uğrarlarsa "yü'min" harflerine Me'alġunne denir idġâmlarına
		143	Velâkin dört kelim "dünya" ¹⁴⁵ gibiler İdüb izhâr idġâm itmediler
68	وَالْقَلْبُ عِنْدَ الْبَاءِ بَعْنَةُ كَذَا لَاخْفَا لَدَى بَاقِي الْخُرُوفِ إِخْدَا	144	Olurlar "bâ" katında iklâb anlar Ve bâkî harf katında ihfâ olurlar
باب معرفة المد والقصر		MEDLERİ BİLME BÂBÎ	
69	وَالْمَدُّ لَزِمٌ وَوَأَجِبٌ أَتَى وَجَائِزٌ وَهُوَ وَقَصْرٌ تَبَتَا	145	Fürû'u med üçtür ey muhâsib Biri lâzım biri câiz ve vâcib
70	فَلَازِمٌ إِنْ جَاءَ بَعْدَ حَرْفِ مَدٍّ سَاكِنٌ خَالِئِينَ وَبِالطُّوْلِ يُمَدُّ	146	Gelürse harf-i medden sonra sâkin Vakıfda hem vasılda bil bu hâlîn
		147	Ki dirler medd-i lâzım ona ey yâr Ona medd-i mutavvel oldi mikdâr
71	وَوَاجِبٌ إِنْ جَاءَ قَبْلَ هَمْزَةٍ مُخْصِلًا إِنْ جُمِعَا بِكَلِمَةٍ	148	Gelürse harf-i medd hemzededen evvel İkisi bir kelimedede mükemmel
		149	Dî âna medd-i muttasıl vâcib Eimme oldılar kasrını hâcib
		150	Ki râzı cümlesi medd itmesine Bir elifden ziyâde çekmesine
		151	Ziyâde olunan mikdarda anlar

145 Bakara, 2/85.

			İderler ihtilâfı ol erenler
72	وَجَانِزٌ إِذَا أَتَى مُنْفَصِلًا أَوْ عَرَضَ السُّكُونُ وَقَفًّا مُسْجَلًا	152	İkisi bir kelimedede değilse O hemze başka kelimedede olsa
		153	Dî ona medd-i munfasıl ey yâr Ki zîrâ kasrı da tecvîz iden vâr
		154	Bir “elif” den ziyâdeye vifâkî Ki yani itmediler ittifâkî
		155	Olursa harf-i medden sonra sâkin Vakıf sebebi ile bil meâlin
		156	Bu şıkka medd-i ârızdır didiler Buni câizde dâhil eylediler
		157	Hurûfu eyle sen tahsîn-i muhkem Olur vakf u ibtidâyı bilmek elzem
	باب معرفة الوقوف		VAKIFLARI BİLME BÂBİ
73	وَيَعْدُ تَجْوِيدُكَ لِلْحُرُوفِ لِلْبَدِّ مِنْ مَعْرِفَةِ الْوُقُوفِ		
74	وَالِإِبْتِدَاءِ وَهِيَ تُقَسَّمُ إِذْنُ ثَلَاثَةً تَامٌ وَكَافٍ وَحَسَنٌ	158	Didiler vakıf câna üç kısımdür Biri tam biri kâfî hasendür
75	وَهِيَ لِمَا تَمَّ فَإِنْ لَمْ يُوجَدْ تَعَلَّقَ أَوْ كَانَ مَعْنَى فَايْتَدَى	159	Eğer vakıf eylesen sen bir mahalde Kelâm irişse tamâma o hinde
		160	Te'alluku dahi mâbâ'dine hem Yoğışe lafız manada muammem
76	فَالتَّامُ فَالْكَافِي وَلِغَطًا فَاْمْتَعَنُ إِلَّا رُؤُوسَ الْآيِ جَوَزَ فَالْحَسَنُ	161	Bu vakfa vakf-ı tâm didiler ey yâr Kıl ibtidâi mâbâdiyle bâr
		162	Ta'alluk yalnız manâda olsa Dî ona vakf-ı kâfî vakf olunsa
		163	Kifâyet ider ibtidâ idersen Eğer mâbâdin okuyub gidersen
		164	Eğer lafzan taalluk olsa ey yâr Sonunda ibtidâ eyleme zinhâr
		165	Gerekdür bed'i mâkablinden ânın Meğer âyet başı ola kelâmın
		166	Sonunda bed'i tecvîz eylediler Bu vakfa vakf-ı hasendür didiler
77	وَعَبْرُ مَا تَمَّ قَبِيحٌ وَلَهُ الْوَقْفُ مُضْطَرًّا وَبُنْدًا قَبْلَهُ	167	Temam olmayanın ğayrı kabîhdür Ki ol kendü ihtiyârıyla vakfidür
		168	Olursa vakıf idtrâdî nâçâr

			Kıl ibtidâi mâkablinden ey yâr
78	وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ مِنْ وَقْفٍ وَجِبْ وَلَا حَرَامٌ غَيْرَ مَا لَهُ سَبَبٌ	169	Kelânullahda yokdur vakf-ı vâcib Sebebsiz dahi yokdur vakfa hâcib
	باب المقطوع والموصول		BİTİŞİK VE AYRI YAZILANLARI BİLME BÂBİ
79	وَاعْرِفْ بِقُطُوعِ وَمَوْصُولِ وَتَا فِي مُصْحَفِ الْإِمَامِ فِيمَا قَدْ آتَى	170	Muhakkak kat'ı mevsûlü dahi "tâ" Yazıldı Mushaf-ı Osmân'da cânâ
80	فَاقْطَعْ بِعَشْرِ كَلِمَاتٍ أَنْ لَا مَعَ مَلَجًا وَلَا إِلَهَ إِلَّا	171	Ki maktu' resm olan on kelimedür Birisi onun "en lâ melcee" ¹⁴⁶ dür
81	وَتَعْبُدُوا يَا سَيِّدَ ثَانِي هُوَذَا لَا يُشْرِكُنْ تُشْرِكُ يَدْخُلْنَ تَعْلُوا عَلَى	172	Biri "en lâ ilâhe" ¹⁴⁷ Hûd'da mâlûm Biri "lâ ta'büdû" ¹⁴⁸ Yâ-sîn'de mersûm
		173	Dahi "lâ ta'büdû" ¹⁴⁹ sâninçisi ¹⁵⁰ Hûd'de Biri "yüşrikne" ¹⁵¹ kim ol Mümtehinde
		174	Biri "lâ tüşrik" ¹⁵² oldî kim o Hacc'da Biri "lâ yedhulennehâ" ¹⁵³ ki Nûn'da ¹⁵⁴
		175	Biri "ta'lû alâ" ¹⁵⁵ "en lâ ekûle" ¹⁵⁶ Biri "en lâ yekûlû" ¹⁵⁷ bak bu kavle
82	أَنْ لَا يَقُولُوا لَا أَقُولُ إِنَّ مَا بِالرَّغْدِ وَالْمَقْنُوحِ صِلَ وَعَنْ مَا	176	Dahi maktû'dur "in mâ" ¹⁵⁸ Ra'd'de Vasl-ı emmâ-ı ¹⁵⁹ meftûh cümle yirde
83	هُنَا اقْطَعُوا مِنْ مَا يَرْوَمُ وَالنِّسَا خُلْفُ الْمُتَافِقِينَ أَمْ مِنْ أَسَسَا	177	Dahi "an mâ nühû" ¹⁶⁰ maktu' resimde Kat' "min mâ" ¹⁶¹ Nisâ Rûm sûresinde

146 Tevbe, 9/118.

147 Hûd, 11/114.

148 Yâsîn, 36/60.

149 Hûd, 11/26.

150 Bu ifade; Arapçada "ikinci" anlamına gelen bir kelimeye Türkçe bir sonek ilave edilmek suretiyle oluşturulan yeni bir kelimedir.

151 Mümtehine, 60/12.

152 Hac, 22/26.

153 Kalem, 68/24.

154 Bu sûre Kalem sûresi olarak da isimlendirilmektedir.

155 Duhân, 44/19.

156 A'râf, 7/105.

157 A'râf, 7/169.

158 Ra'd, 13/40.

159 En'âm, 6/143. "Emmâ" sözcüğünün hemzesi meftûh olduğunda, bu sözcük her durumda bitişik olarak yazılır.

160 A'râf, 7/166.

161 Rûm, 30/28; Nisâ, 4/25.

		178	Dahi "min mâ" ¹⁶² Münâfık sûresinde Mesâhif muhtelif olubdur ânde
84	فُصِّلَتِ الْبَيْسَا وَذَبِجَ حَبِثُ مَا وَأَنَّ لِمِ الْمَفْتُوحِ كَسْرٌ إِنَّ مَا	179	Kat'dır dahi "em men esse"de ¹⁶³ Dahi Fussilet Zibh ¹⁶⁴ Nisâ'de
		180	Dahi maktû'dur ol "haysü mâlar" ¹⁶⁵ Dahi "en lem" ¹⁶⁶ ki hemzi feth olanlar
85	لِأَنْعَامِ وَالْمَفْتُوحِ يَدْعُونَ مَعَا وَحَلْفِ الْأَنْقَالِ وَنَحْلِ وَقَعَا	181	Kat'dır "enne mâ" ¹⁶⁷ En'âm'da ey yâr Dahi hemzesi feth olanda da var
		182	İki "yed'ûneler" ¹⁶⁸ Lokmân u Hacc'da Vukû'u hılâf Enfâl ü Nahl'da
86	وَكُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَاخْتَلَفَ زُدُّوا كَذَا قُلْ بَلْسَمًا وَالْوَصْلُ صِفٌ	183	Dahi maktû' "küille mâ" muhakkak "Seeltümü" ¹⁶⁹ mukârininde ancak
		184	Muhakkak ihtilâfı dört mahalde Nisâ A'râf Mü'minîn Mülk'de
		185	Mesâhif muhtelif "kul bî'semâ"da ¹⁷⁰ Dahi "haleftümünî" ¹⁷¹ "veşterav"da ¹⁷²
		186	Velâkin bu ikide ey birader Vasıl cânib-i sâfidir mukarrer
87	خَلَقْتُمُونِي وَأَشْرَوْا فِي مَا أَقْطَعَا أَوْجِي أَفْضَلْتُمْ أَشْرَهْتُمْ بَيَّلُوا مَعَا	187	Dahi maktû' "fi mâ" on mahalde İki "yebtû" ¹⁷³ "efadtüm" ¹⁷⁴ "iştehet"de ¹⁷⁵

162 Münâfıkûn, 63/10.

163 Tevbe, 9/109; Fussilet, 41/40; Nisâ, 4/109; Sâffât, 37/11.

164 Metinde de yer alan bu kelimeyle (ذَبِجَ) Sâffât sûresi kastedilmektedir.

165 Bakara, 2/144; 150.

166 En'âm, 6/131.

167 En'âm, 6/134.

Burada "enne mâ" مَا أَنْ شEKLİNDE yer alan ifade, ilgili ayetten, siyâk ve sibâktan da anlaşılacağı üzere "inne mâ" مَا إِنَّ ŞEKLİNDE meksûr olmalıdır. Müstensih hatası söz konusudur. Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 9a.

168 Hac, 22/62; Lokman, 31/130.

İbnü'l-Cezerî'nin metninde bu iki sûrenin isimleri bulunmamaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime, Rasâil fi ilmi't-teccid*, s. 8.

169 İbrahim, 14/34.

Tokâdî'ye ait elimizdeki mevcut dört nüshanın hiçbirinde, kelimenin sonunda bulunması gereken "hâ" harfi (سَأَلْتُمُوهُ) yer almamaktadır. Zira ilgili ayette zamir olan "hâ" harfi kelimenin sonunda yer almaktadır.

170 Bakara, 2/93.

171 A'râf, 7/150.

172 Bakara, 2/90.

88	ثَابِي فَعَلْنَ وَقَعَتِ رُومٌ كَيْلًا تَنْزِيلُ شُعْرَاءٍ وَغَيْرِ ذِي صِيَالٍ	188	Dahi sâni "fe'alne" ¹⁷⁶ Vâkı'a ¹⁷⁷ Rûm ¹⁷⁸ Kilâ Tenzil ¹⁷⁹ Şuarâ ¹⁸⁰ ki malûm
89	فَأَيْنَمَا كَالنَّحْلِ صِلَ وَ مُخْتَلِفٌ فِي الشُّعْرَا الْأَخْرَابِ وَالنِّسَا وَصِفُ	189	Bakara ve Nahıl'de ¹⁸¹ "eynemâ"lar Yazıldı muttasıl "eyne"ye "mâ lem"
90	وَصِلَ فَإِلْمٌ هُوَ أَلَّنْ نَجْعَلًا نَجْمَعُ كَيْلًا تَخْرُنُوا تَأَسُّوْا عَلَيَّ	190	"Fe illem" ¹⁸² muttasıl Hûd sûresinde Muhakkaktır ki maktû' ğayrısında
		191	Kehf'le hem Kıyâmet sûresinde ¹⁸³ Olub mevsûl "ellen" ikisinde
		192	Dahi "keylâ"da mevsûl dört mahalde Hadîd ¹⁸⁴ Âl-i İmrân ¹⁸⁵ ile Hacc'de ¹⁸⁶
91	حَجٌّ عَلَيْكَ حَرْجٌ وَقَطَعْتُهُمْ عَنْ مَنْ يَشَاءُ مَنْ تَوَلَّى يَوْمَ هُمْ	193	Dahi Ahzâb'ın ikincisi ey yâr ¹⁸⁷ Bu dörtten mâ adâ maktû' her bâr
		194	Dahi "an men yeşâ" ¹⁸⁸ "men tevellâ" ¹⁸⁹ Bularla "yevme hüm" ¹⁹⁰ maktû' hâlâ
92	وَمَالِ هَذَا وَالذِّبِينَ هَوْلًا تَجِينُ فِي الْإِمَامِ صِلَ وَوَهْلًا	195	Katı'dır "mâli hâzâ" ¹⁹¹ iki yerde Dahi "mâle'llezîne" "hâü lâi"de ¹⁹²
		196	Yazılır katı'la "velâte hîn"den ¹⁹³

173 Mâide, 5/48; En'âm, 6/165.

174 Nûr, 24/14.

175 Enbiyâ, 21/102.

176 Bakara, 2/240.

177 Vâkı'a, 56/61.

178 Rûm, 30/28.

179 "Tenzil" kelimesi ile kastedilen Zümer sûresidir. Zümer, 39/3; 39/46.

180 Şuarâ, 26/146.

181 Nahıl, 16/76.

182 Hûd, 11/14.

183 Kehf, 18/48; Kıyâmet, 75/3. *Mukaddime*'nin 90. beytinde sadece ayette geçen kelimeye yer verilirken; Tokâdî'nin şerhinde sadece sûre ismine yer verilmiş; ilgili kelimelere yer verilmemiştir. Bk. Süleymaniye nüshası vr. 9a. Bu iki kelime "ellen necme'a" نَجْمَعُ أَلَّنْ ve "ellen nec'ale" نَجْعَلًا kelimeleridir.

184 Hadîd, 57/23.

185 Âl-i İmrân, 3/153.

186 Hacc, 22/5.

187 Ahzâb, 33/50.

188 Nûr, 24/43.

189 Necm, 53/29.

190 Mü'min, 40/16; Zâriyât, 51/13.

191 Söz konusu iki ayet şunlardır: Kehf, 18/49; Furkân, 25/7.

192 Nisâ, 4/78.

			Bu mervîdir İmamın mushafından
93	وَوَزَّنُوهُمْ وَكَالُوهُمْ حَبِيلٍ كَذَا مِنَ الْآلِ وَهَذَا وَلَا تَفْصِلْ	197	“Ve zenûhüm” dahi “kêlûhüm” ¹⁹⁴ ey yâr Bular elbedde mevsûl yazılurlar
		198	“Elif lâm” ile “hâ” yâ-ı nidâi Ki medhûlünden ayırma buları
	باب التاءات		“TÂ”LAR BÂBI
94	وَرَحِمَتْ الزُّخْرِفَ بِالتَّاءِ زَيْرَةً لَاعْرَافٍ رُومٍ هُوِدٍ كَافٍ الْبَقَرَةَ	199	Yazıldı rahmetin “tâ”sı mutavvel ¹⁹⁵ Yedi mevzi’de budur kavlı-e’del
		200	Bakara ¹⁹⁶ dahi A’râf ¹⁹⁷ ile Hûd’da ¹⁹⁸ İki Zuhruf’da ¹⁹⁹ bir Meryem’de ²⁰⁰ Rûm’da ²⁰¹
		201	Mutavvel tâ-ı nîmet ey bürâder ²⁰² Ki onbir yerde yazıldı mukarrer
95	يُعْمَتُّهَا ثَلَاثُ نَحْلٍ إِبْرَاهِيمَ مَعَا أُجْبِرَاتُ عُفُودُ الثَّانِ هَمَّ	202	Bakara’da ²⁰³ biri üçü Nahl’da ²⁰⁴ Velâkin üçü de Nahl âhırında
		203	İki İbrâhim ²⁰⁵ âhırında oldu Ukûd’la da (Mâide) ²⁰⁶ ikincisi bulundu
96	لُفْمَانُ ثُمَّ فَاطِرٌ كَالطُّورِ	204	Birisi dahi Fâtır ²⁰⁷ biri İmrân ²⁰⁸

193 Sâd, 38/3.

194 Bu son iki kelime aynı ayette peş peşe bulunmaktadır. Hem Cezerî, hem de Tokâdî, beyitlerde görüldüğü üzere bu iki kelimeyi ayetteki diziliş sıralamasının tersine bir şekilde yazmışlardır (Mutaffifîn, 83/3). İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 9; Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 9b.195 Uzun anlamına gelen “mutavvel” kelimesi MÜİF nüshasında hep “uzun” şeklinde yazılmıştır. Bk. Tokâdî, *TM*, beyit no: 183, 185, 189.

196 Bakara, 2/218.

197 A’râf, 7/56.

198 Hûd, 11/73.

199 Zuhruf, 43/32.

200 Meryem, 19/2.

İbnü’l-Cezerî’nin metninde (94 nolu beyit) sûre ismi olarak Meryem yerine sûrenin ilk harfi olan Hurûf-ı Mukattaadan “kêf” harfi zikredilmiştir. İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 9.

201 Rûm, 30/50.

202 Nimet kelimesinin “tâ”sı uzundur.

203 Bakara, 2/231.

204 Nahl, 16/83; 114.

205 İbrahim, 14/28;34.

206 Mâide, 5/11.

207 Fâtır, 35/3.

208 Âl-i İmrân, 3/103.

	عِمْرَانَ لَعْنَتَ بَهَا وَالتُّورِ	Birisi Tûr ²⁰⁹ ânın birisi Lokmân ²¹⁰
		205 Mutavvel tâ-ı la'net iki yerde Birisi Âl-i İmrân sûresinde
		206 "Feneca'l-la'nete" ²¹¹ söylediler Birisi Nûr'dadır ²¹² didiler
97	وَأَمْرَاتُ يُوسُفَ عِمْرَانَ الْقَصَصِ تَحْرِيمَ مَعْصِيَتِ بَقْدُ سَمِيعِ يُحْصِنُ	207 Yedi mevzi'de imraet tavıldür ²¹³ İki Yûsuf'da ²¹⁴ hem Kasas'da ²¹⁵ birdür
		208 Biri İmrân'a ²¹⁶ üç Tahrîm'e ²¹⁷ muhtass Dahi "kad semia'h" "ma'siyyet" ²¹⁸ muhassas
98	شَجَرَتِ الدُّخَانَ سُنتَ فَاطِرِ كُلًّا وَالْأَنْفَالَ وَحَرْفَ غَافِرِ	209 "Şecerat" ²¹⁹ "tâ" ile oldî Duhân'da Dahi "tâ" ile "sünnet" beş mekânda
		210 Üçü Fâtır'da ²²⁰ hem Enfâl'de ²²¹ bir vâ Birisi de onun Gâfir'de ²²² ey yâr
99	قُرْتُ عَيْنِ جَنَّتِ فِي وَقَعَتْ فَطَرْتُ بِقِيَّتِ وَأَبْنَتْ وَكَلِمَتْ	211 Dahi "kurratü aynin li" ²²³ Kasas'da Mutavvel tâ-ı Cennet Vâkia'da ²²⁴
		212 Mutavvel "ibnet" ²²⁵ "fitrat" ²²⁶ "bakiyyet" ²²⁷

209 Tûr, 52/29.

210 Lokmân, 31/31.

211 Âl-i İmrân, 3/61.

212 Nûr, 24/7.

213 İmraet bayan anlamına gelen bir kelimedir. Tavîl, mutavvel gibi bu kısımda sıkça kullanılan kelimeler ise uzun anlamına gelmekte ve açık "tâ" harfini vasıflamaktadır.

214 Yusuf, 12/30; 51.

215 Kasas, 28/9.

216 Âl-i İmrân, 3/35.

217 Tahrîm, 67/10; 11. Onuncu ayette bu kelime "imraetün" اِمْرَاتٍ iki defa geçmektedir.

218 Mücadele, 58/8; 9.

219 Duhân, 44/43.

220 Fâtır, 35/43. Bu sûrenin 43. ayetinde "sünnet" kelimesi سُنتَ üç defa açık "tâ" harfi ile yazılmıştır.

221 Enfâl, 8/38.

222 Mü'min, 40/85.

İbnü'l-Cezerî ve Tokâdî'nin eserlerinde kullandığı bu sûrenin diğer ismi Gâfir'dir. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, s. 9; Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 10a.

223 Kasas, 28/9.

224 Vâkia', 56/89.

225 Tahrîm, 67/10.

226 Rûm, 30/30.

			Dahi evsat-ı A'râf'da "kelimet" ²²⁸
100	أَوْسَطَ الْأَعْرَافِ وَكُلُّ مَا اخْتَلِفَ جَمْعًا وَقَرَدًا فِيهِ بِالنَّاءِ عُرْفٌ	213	Ki her bâr ferden û cem'an hılâfı ²²⁹ Eimme eyleseler ihtilâfı
		214	Resimde tâ ile mersûm anlar Eğer müfred eğer cem' okunurlar
	باب معرفة همز الوصل		VASIL HEMZESİNİ BİLME BÂBİ
101	وَأَبْدَأُ بِهَمْزِ الْوَصْلِ مِنْ فِعْلِ يَضُمُّ إِنْ كَانَ ثَالِثًا مِنَ الْفِعْلِ يُضَمُّ	215	Fiilden hemzei vasleyle ey yâr İdersin ibtidâ dammıyla ît vâr
		216	Eğer muzârî'nin aynu fi'li ²³⁰ Olursa damme sen işle bu fi'li
102	وَكَسِرُهُ خَالَ الْكَسْرِ وَالْفَتْحِ وَفِي لِاسْمَاءِ غَيْرِ اللَّامِ كَسْرُهَا وَفِي	217	Eğer meksûrsa onun aynü fi'li Sen ondan eyle kıl kesrile bedüi
		218	Dahi esmâü ğayru'l-lâmda ²³¹ ey yâr Olur kesrile ibtidâi her bâr
103	الْبِنِ مَعَ ابْنَةِ امْرَأَتَيْهِ وَابْنَتَيْنِ وَأَمْرًا وَاسْمٍ مَعَ اثْنَتَيْنِ	219	"İbn" mea' "ibnetin" "imriin" "sineynin" "İsmin" "vemraetin" "mea'sneteyni"
	باب روم واشمام		REVM VE İŞMÂM BÂBİ
104	وَخَازِرِ الْوَقْفِ بِكُلِّ الْحَرْكَةِ إِلَّا إِذَا رُمَتْ فَبَعْضُ حَرْكِهِ	220	Hareke üzre vakıfdan hazer kıl Eğer revm eylesen bâzîyla itkıl ²³²
105	إِلَّا بِفَتْحٍ أَوْ بِتَنْصِبٍ وَأَشْمِ إِشَارَةً بِالضَّمِّ فِي رَفْعٍ وَضَمِّ	221	Feth u nasbiyle lâkin revm olmaz Bu ikide revm husûle gelmez
		222	Gidenden sâbit olan çok kaliser Müşâfehe ile bu zabt oliser ²³³

227 Hûd, 11/86.

228 A'râf, 7/137.

229 Bu cümle; "Her ne zaman tekil ya da çoğul ihtilaf edilse" anlamına gelmektedir. Yani; "tâ" harfinin açık ya da kapalı yazılması hususunda ihtilaf edilirse açık "tâ" ile yazılır.

230 Metindeki ifade "fiilin üçüncü (harfi) dammeli olursa" şeklinde yer almakta; ancak müstensih burada "lâme'l-fiil" yerine (fiilin üçüncü harfi), sehven "ayne'l-fiil" yani ikinci harf ifadesini kullanmıştır. Nitekim bir sonraki 217. beyitte de aynı ifadeyi kullanarak açık bir hata yapmıştır (Tokâdî, *TM*, SHM, vr. 10a, beyit no: 216). Keza diğer üç nüshanın hepsinde ayne'l-fiil, yani ikinci harf ifadesi geçmektedir (Tokâdî, *TM*, A1, vr. 12a; A2, vr. 12a; MÜİF, vr. 8b). Bu durum müstensihlerin yazım esnasında dikkatli olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.231 Bu ifade ile harf-i tarifi olmayan isimler; yani başında "elif-lâm" harfleri bulunmayan kelimeler kastedilmiştir. Nitekim şerhler bu konuya detaylı temas etmiştir. Detay için bk. *el-Leâlîi's-seniyye şerhu'l-Mukaâdimeti'l-Cezeriyye*, el-Hafız Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr eş-Şâfî el-Kastallânî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Lübnan 2007.

232 "Revm yaparken hareketin bir kısmıyla vakıf halinde durulabileceği" belirtilmektedir.

233 Diğer nüshalarda "idiser", "oliser", "noliser", "kaliser", "çıkiser" vb. üslup bu nüshadaki

		223	Eğer işmâmla vakf itmek murâdın Olursa uzadırsın sen dudağın
		224	İdersin sen işaret dammesine Bu olmaz ref'-u dammun gayrısına
106	وَقَدْ تَقَصَّى نَظْمِي الْمَقْدِيمَةَ مِنِّي لِفَارِي الْقُرْآنِ تَقْدِيمَةَ	225	Mukaddime-i nazm irdi tamâma Ki benden tuhfe ola hâs u âmma
107	أَبْيَاتُهَا قَافٌ وَزَائٍ فِي الْعَدْدِ مَنْ يُحْسِنُ التَّجْوِيدَ يَطْفُرُ بِالرَّشْدِ		
108	(وَالْحَمْدُ لِلَّهِ) لَهَا خِتَامٌ ثُمَّ الصَّلَاةُ بَعْدُ وَالسَّلَامُ	226	Hîtâm olsun ona elhamdülillah Hîtâmna hutâm elhamdülillah
109	عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَتَابِعِي مِنْوَالِهِ	227	Salâfile selâm olsun resule Dahi âliyle ashâbına cümle
		228	Ebu'l-Hayr ki Şeyh Şems-i dindür Muhammed nâm-ı İbnü'l-Cezerîdür
		229	Mukaddime-i tecvîd-i enâma Hediyye eyledi hâss ve âma
		230	Mücevvid olmağa sâ'î olanlar ²³⁴ Edâ ilminde mahâret bulanlar
		231	İderler intifâi cümle andan Unudulmaz o da hayr duadan
		232	Velâkin Arabîden bilmeyenler Ki andan intifâi az görenler
		233	Husûsan muhtasar manzûm ola ol Ararlar Türkî tercümân-ı makbul
		234	Bu geldi hâtır-ı mümkinê cânâ İdem mefhûmunu Türkçe inşâ
		235	Okuyub âni hem ezberleyeler Bûnî ona vesîle eyleyeler
		236	Müyesser eyledi ol Hayy u Kayyûm Ki kıldım aynını Türkîce manzûm ²³⁵
		237	Velâkin sebat idüb bazı mahalde Ziyâde eyledim akdini halde

kadar sık bulunmamaktadır. Benzer örnekler için bk. Tokâdî, *TM*, *SHM*, beyit no: 22-28-31-37-61-113-130.

234 Güzel okumak için gayretli olanlar.

235 MÜİF nüshasında "Türkîce" kelimesi "Türkçe" şeklinde yer almaktadır. Tokâdî, *TM*, MÜİF, vr. 9a, beyit no: 216.

- 238 İlâhî bahtı bahşeyle bu nazme
Okusunlar ilâ yevmi'l-kıyâme
- 239 Kerem ihsân-ı fazlın ile yâ Rabb
Makâm-ı Cennet-i a'lâ müretteb
- 240 Ki vîr Tokâdî Muhammed Emîn'e
Dahi üstâdı hem şâkirdlerine
- 241 Dahi hem vâlid ü vâlidesine
Bu nazmı okuyanın cümlesine
- 242 Bu nâzıma duâ-ı hayr idenler
İre saâdet-i dâreyne ânlar
- 243 Hurûf-ı bâ nokta-i târih-i nazmu
Üç İhlâs Fâtihayla ananı
- 244 Fî zılka'de 1193 temmeti'l-kitâb
Bi-avnillahi'l-meliki'l-vehhâb

Sonuç

Tokâdî'nin *Mukaddime*'ye tercüme ve şerhi genel olarak değerlendirildiğinde 17-18. yüzyıl şartlarında bir öğrencinin tecvid ilminde ihtiyaç duyduğu asgari bilgi seviyesini görebilmekteyiz. İçerik olarak özet ama doyurucu bilgilerin manzum bir şekilde yer aldığı bu çalışmada başlıklar için yeterli ve dengeli bir ölçünün takip edildiği kanaatindeyiz. Ancak bitişik ve ayrı yazılan kelimeleri bilme ve "tâ" harfinin yazılışı gibi konular diğer mevzulara oranla uzun tutulmuştur. 1158/1745' de vefat eden Tokâdî'nin ölümünün hemen öncesinde matbaanın Osmanlıda kullanılmaya başlaması ve o dönemde Kur'ân yazımının önemli olması sebebiyle bu durumun gayet makul olduğu anlaşılmaktadır. Zira son zamanlarda yazılan tecvid kitapları daha ziyade okuyuşu esas alan bir çerçevede konuları ele almakta, Kur'ân'ın imla ve hattına dair yeterli bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla bu alanın mütehassısları tarafından yeni hazırlanacak tecvid kitaplarında bu konunun dikkate alınmasını önermekteyiz.

Tokâdî *Mukaddime*'yi tercümesinde ilave açıklamalar yapmış; ancak sekte, Kur'ân tilâvetinde dudak talimi, temsîlî okuma esasları gibi konulara temas etmemiştir.

Kaynakça

Ali el-Kârî (Aliyyü'l-Kârî), Ebu'l-Hasen Nuruddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye, Rasâil fi ilmi't-tecvid, Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.

- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, ss. 551-557.
- Atik, M. Kemal, "Ca'berî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 7, ss. 527-528.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *Mukaddime, Rasâil fi ilmi't-tecvîd, Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.
- , *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, neşr.: Ali Muhammed Debbâ, (c. 1-2), Mısır, ts.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay., 7. bs., Bursa 2009.
- el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*, (Ali el-Kârî'nin *el-Minehu'l-fikriyye şerhu Mukaddimeti'l-Cezeriyye* adlı eserinin kenarında), *Rasâil fi İlmi't-Tecvîd, Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.
- , *ed-Dekâiku'l-muhkeme fi şerhi'l-Mukaddime*, haz.: Said Ali el-Husûsî, el-Matbâatü ve'l-Mektebetü's-Saîdiyye, Ezher, ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, tahk.: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1988.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, Birim Yay., İstanbul 1993.
- el-Kastallânî, el-Hafız Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr eş-Şâfî, *el-Leâlî's-seniyye şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Lübnan 2007.
- Öz, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, ss. 403-405.
- Sarı, Mehmet Ali, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul 2000.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Mehmed Emin Tokâdî: Hayatı, Tasavvufî Görüşleri, Risaleleri*, Hitit Kitap, 3. bs., Çorum 2014.
- , "Mehmed Emin Tokâdî", *DİA*, Ankara 2003, c. 28, ss. 467-468.
- , *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşebendî-Müceddidîlik: Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri*, 3. bs., Çorum 2014.
- eş-Şeyh Halid el-Ezherî, *el-Havâşî'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye, Rasâil fi ilmi't-tecvîd, Metnü'l-Cezerî Risâleleri*, tahk.: Eşref Muhammed Fuad Talat, Asitane, ts.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, ss. 309-312.
- , "Recez", *DİA*, İstanbul 2007, c. 34, ss. 509-510.